

KÁRMÁN GÁBOR

Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal*

Bethlen Gábor diplomáciájában talán az egyik legközismertebb szál az, amely a brandenburgi választófejedelemhez, György Vilmoshoz fűzi. Aki egy kicsit is foglalkozott Erdély nagy fejedelmének történetével, tisztában van azzal, hogy első felesége, Károlyi Zsuzsanna halála után 1626-ban Bethlen a választófejedelem hűgával, Katalinnal házasodott újra, aki aztán Erdély következő fejedelme lett. Az esküvő ceremóniális vonatkozásait az elmúlt évtizedben is alapos tanulmányok vizsgálták, és a 2013-as Bethlen-évforduló kapcsán megjelent írások is bizonyították: a német fejedelmi családból érkező menyasszony és a hozzá képest mérhetetlenül alacsony sorból, saját tehetsége révén kiemelkedő fejedelem frigye továbbra is izgatja a korszak történészeit.¹ Éppen ezért meglepő, mennyire kevés figyelem fordult a fejedelmi esküvő politikai vonatkozásai felé: részleteiben tulajdonképpen még egyetlen szakmunka sem próbált utánajárni, mit várt el Bethlen a brandenburgi kapcsolattól, és mit nyert vele ténylegesen; és fordítva: mi állt a házasságkötés háttérében a Hohenzollern familia részéről. Tanulmányomban ezeket a kérdéseket fogom körbejárni.

Követjárások a házasságkötés körül

Ha valaki a 17. század első felének jeles erdélyi személyiségeiről szóló életrajzi összefoglalókat és lexikon-szócikket lapozgatja, legalább öt-hat emberrel kapcsolatban találkozhat az információval, hogy az illető szerezte meg Bethlen Gábornak második hitvesét. Mivel a há-

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretében készült. A forrásanyag összegyűjtésében nagy segítségemre volt korábbi munkahelyem, a Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas an der Universität Leipzig, illetve a Klebelsberg Kuno Ösztöndíj anyagi támogatása.

¹ Deák Éva: *Brandenburgi Katalin és Bethlen Gábor első találkozása*. In: Erdélyi Gabriella – Tusor Péter (szerk.): *Mindennapi választások: Tanulmányok Péter Katalin köszöntésére*. Budapest, 2007. 251–266. (CD kiadás; az interneten: <http://mek.oszk.hu/09300/09378/09378.pdf>, utolsó letöltés 2015. június 3.); uő: *Expressing Elite Status through Clothing in Early Modern Europe: The Examples of Gabriel Bethlen and Catherine of Brandenburg*. Saarbrücken, 2010. 121–138.; illetve uő: *The Wedding Festivities of Gabriel Bethlen and Catherine of Brandenburg*. Hungarian Studies, vol. 26. (2012) no. 2. 251–271.; Varsányi Krisztina: „Hírlík, hogy Bethlen...”: *Bethlen Gábor fejedelem a Német-római Birodalom korabeli nyilvánossága előtt német nyelvű nyomtatványok tükrében*. Budapest, 2014. 49–56.; Violeta Barbu: *Mirtul și laurii: Nunta principelui Gabriel Bethlen cu Katarina von Brandenburg reflectată în spațiul francez*, illetve Kármán Gábor: *Bajor követ Bethlen Gábor esküvőjén*. In: Dáné Veronka – Horn Ildikó – Lupescu Makó Mária – Oborni Teréz – Rüsöz-Fogarasi Enikő – Sipos Gábor (szerk.): *Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene: A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Kolozsvár, 2014. 106–130., 93–105.

zasság megkötéséhez vezető diplomáciai tárgyalásoknak igazán alapos feldolgozása nincs, és a legutóbbi, ezzel részleteiben foglalkozó történeti munka több mint száz évvel ezelőtt született, talán nem szükségtelen összefoglalni, milyen lépések vezettek az 1626 márciusában megrendezett díszes kassai menyegzőhöz.²

Már a házasság ötletének felmerülésével kapcsolatban is él egy súlyos félreértés a magyar historiográfiában: több szerző is tényként közli, hogy a kezdeményezés Pfalzi Frigyes feleségétől, Stuart Erzsébettől indult. Noha a száműzött cseh királynénak valóban ismerjük olyan levelét, amelyben felveti, hogy Bethlen Gábor számára a brandenburgi örgrófnőt kelletne ajánlani, ez 1625 júliusából származik, amikor már több olyan erdélyi követ járt Berlinben, aki Katalin kezét kérte a választófejedelemtől.³ A legelső levélváltásban, amelyben a házasság ötlete felbukkan, valóban volt egy Pfalzhoz kötődő személy, azonban nem V. Frigyes neje, hanem húga, Erzsébet Charlotte, György Vilmos brandenburgi választófejedelem felesége. Őt kereste meg 1624 tavaszán egy kurlandi nemesasszony, Magdalena Farensbach, a livóniai Wenden vajdájának neje azzal, hogy ha Katalin kezét még nem ígérték oda senkinek, egy előkelő potentát érdeklődne utána – és júniusban egy újabb levélben azt is felfedte, hogy Erdély fejedelméről van szó.⁴

A vajdáné érdekes módon vált Bethlen Gábor közvetítőjévé: bátyja, az 1610–20-as évek fordulatokban alighanem egyik leggazdagabb pályafutását magának mondható kalandora, Volmar Farensbach ekkor éppen a fejedelem udvarában tartózkodott. A kurlandi gróf ed-

² Az esküvőhöz vezető lépések eddigi legrészletesebb leírását – ahogy általában véve Bethlen Gábor diplomáciájának legprecízebb és legszélesebb látókörű összefoglalását – Angyal Dávid állította össze: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*. Budapest, 1898. 380–383.

³ Stuart Erzsébet levele Thomas Roe-nak (Hága, 1625. júl. 26/[aug. 5.]) Richardson, Samuel (ed.): *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in His Embassy to the Ottoman Porte, from the Year 1621 to 1628 Inclusive...* London, 1740. 397. A száműzött királyné Roe 1624. szept. 4/14-i levelére reagál, amelyben a konstantinápolyi angol követ felvetette, hogy jó lenne Bethlennek egy német fejedelmi családból feleséget találni, uo. 280. Roe Bethlennek kapcsolatos álláspontjának változásáról lásd: Kurucz György: *Sir Thomas Roe és az erdélyi–lengyel viszony Bethlen Gábor fejedelemsége alatt*. In: Erdődy Gábor – Hermann Róbert (szerk.): *Magyarhontól az Újvilágig: Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Budapest, 2002. 55–63.; uő: *Erdély és az angol diplomácia Bethlen Gábor fejedelemsége idején*. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene, i. m. 69–78.; Kellner Anikó: *A tökéletes követ – elmélet és gyakorlat a kora újkori politikai kultúra tükrében*. Korall, 7. évf. (2006) 23. sz. 86–115.; Zarnóczy Áron: *Anglia követeinek tevékenysége a harmincéves háború első évtizedében, különös tekintettel a Bethlen Gáborral való kapcsolataikra*. In: Mihalik Béla Vilmos – Zarnóczy Áron (szerk.): *Tanulmányok Badacsonyból: A Fiala Levéltárosok Egyesületének konferenciája, Badacsony, 2010. július 9–10*. Budapest, 2011. 32–43. A szövegben végig a gregorián naptárt (*stylo novo*) használom, a julián naptár szerinti dátumot használó források esetén kapcsos zárójelben feloldva.

⁴ Magdalena Farensbach levelei Erzsébet Charlotte-nak (Strasburg [Brodnicza], 1624. máj. 3/[13], illetve jún. 18/[28.]) Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz (Berlin-Dahlem, a továbbiakban: GStA PK) Brandenburg-Preussisches Hausarchiv (a továbbiakban: BPH) Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 3., illetve 9; valamint követének levele ugyanakkor (Neugarten, 1624. máj. 10/[20.]) Uo. fol. 7. Erzsébet Charlotte és Stuart Erzsébet felcserélése abból ered, hogy a forrásokat (kisebb tévedésekkel) ismertető első feldolgozás csak „Pfalzgräfin Elisabeth”-et emleget, lásd: Krüner, Friedrich: *Bethlen Gabor, Fürst von Siebenbürgen*. *Historische Zeitschrift*, vol. 58. (1887) 32. Ezt nemcsak magyar történészek értették félre (így Angyal Dávid, aki a Roe-levelezést is bevonta a „bizonyító források” körébe, és aki másoknak is forrásául szolgált; lásd Angyal: *Magyarország története*, 380.), hanem a svéd Nils Ahnlund is, aki Farensbach-életrajzában fordulatot történetet kanyarított a különböző udvarok között ingázó Magdalena Farensbach köré, lásd: *Krigare, diplomat och statsfänge*. *Personhistorisk Tidskrift*, vol. 19. (1917) 82–83.

digre már megjárta a lengyel–oszmán front csatamezőit, illetve a konstantinápolyi börtönt, ahonnan a híres angol követ, Sir Thomas Roe közbenjárására szabadult ki. Valószínűleg az ő révén ismerkedett meg a pfalzi emigráció neves szereplőjével, Heinrich Matthias von Thurnnal, és rajta keresztül kerülhetett Erdélybe, hogy ezúttal a protestáns ügy szolgálatába állítsa kiterjedt kapcsolatrendszerét.⁵

Erzsébet Charlotte válaszelevelét Bethlennel kapcsolatban nem ismerjük, de előzőleg már tudatta a wendeni vajdánéval, hogy Katalinnak az orosz cárral kötendő házasságára vonatkozó tervekből nem lett semmi, így az erdélyi fejedelem számára világos lehetett, hogy a huszonkét éves őgrófnő is potenciális menyasszonyjelöltjei közé tartozhat.⁶ Hivatalos követet azonban egyelőre nem küldött. Ebben aligha a diplomáciai érintkezés nehézségei akadályozták meg: 1623–1624 során többször is jártak követei a száműzött Pfalzi Frigyes Brandenburgnál jóval távolabb fekvő hágai udvarában. Inkább arról lehet szó, hogy a fejedelem meg akarta várni, nem járnak-e sikerrel egy Habsburg-menyasszony megszerzését célzó tárgyalásai – és közben ki akarta puhatolni, milyen előnyöket nyújthatna a brandenburgi kapcsolat.⁷ Egy ilyen kísérlethez köthető az is, ahogy György Vilmos először szerzett hivatalosan tudomást Bethlen szándékairól.

Az alkalom meglehetősen rendhagyóra sikeredett. 1624 októberében megjelent György Vilmosnál III. Zsigmond lengyel király követe, Piotr Szyszkowski, és előadta neki, hogy a mazóviai Gąbin városában elfogták Bethlen követét, Matthias Quadtot, aki kereskedőnek öltözve igyekezett észak felé, urának II. Gusztáv Adolf svéd királyhoz címzett leveleivel. A nála talált instrukciót felbontva szembesültek a lengyelek azzal, hogy az általuk gyanakvással figyelt erdélyi fejedelem a brandenburgi frigyhez kéri királyuk egyik legnagyobb ellenségének támogatását. György Vilmosnak komoly retorikai eszköztárat felvonultatva kellett győzködnie III. Zsigmondot arról, hogy miként a *Rzeczpospolita*val szintén feszült viszonyban álló orosz cár, úgy Bethlen Gábor ajánlatát is vissza fogja utasítani – ha egyáltalán ilyesmi eljut hozzá, hiszen nála követ nem járt, Quadt nem Brandenburg, hanem Svédország felé tartott.⁸

Az első erdélyi követ Brandenburgba érkezéséig valóban várni kellett 1625 áprilisáig, akkor azonban György Vilmos rögtön két különböző személytől is meghallgatta Bethlen Gábor ajánlatát. A fejedelem udvari orvosa és tanácsadója, Weikhard Schulitz (a magyar

⁵ Ahnlund: *Krigare*, 80–82. Későbbi karrierjéről rövid összefoglalás magyarul: Kármán Gábor: *Külföldi diplomaták Bethlen Gábor szolgálatában*. In: Kármán Gábor – Teszelszky, Kees (szerk.): Bethlen Gábor és Európa. Budapest, 2013. 168.

⁶ Erzsébet Charlotte választófejedelemné levele Magdalena Farensbachnak (Cölln an der Spree, 1624. máj. 7/[17].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 5. Katalin nem sokkal korábban tért vissza Svédországból, ahol nővére, Mária Eleonóra királyné mellett élt egy darabig, lásd leveleit János Kázmér pfalzi-zweibrückeni grófnak (Västerås, 1623. jan. 21/[31]., illetve márc. 14/[24].) Riksarkivet (Stockholm, a továbbiakban: RA(S)) Stegeborggsamlingen E 19 Fasc. Prinsessan Catharina af Brandenburg.

⁷ A Habsburg-menyasszonnyal kapcsolatos tárgyalásokra lásd Frankl [Fraknoi] Vilmos: *Pázmány Péter és kora. II. (1622–1631)*. Pest, 1869. 107–115.; Angyal: *Magyarország története*, 368–369. A Pfalzi Frigyeshez küldött követekről, Berbisdorfról és Vickovról lásd: Kármán: *Külföldi követek*, 153–154.

⁸ Lásd Piotr Szyszkowski proпозиációját György Vilmosnak ([Cölln an der Spree], 1624. okt. 3/[13].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a fol. 4–6.; illetve György Vilmos rezolúcióját III. Zsigmond számára (Cölln an der Spree, 1624. okt. 5/[15].) GStA PK I. Hauptabteilung (a továbbiakban: I. HA) Geheimer Rat Rep. 9. Nr. 13. 17. fol. 2–4. Nem véletlen, hogy a Quadtnek adott instrukció is egy varsói másolatból ismert: Archiwum Głównie Akt Dawnych (Varsó, a továbbiakban: AGAD) Metryka Koronna Libri Legationum (a továbbiakban: MK LL) vol. 29. 329–332.

forrásokban Scultetus) március elején indult Berlin felé, de négy nappal az ő megbízólevelének kelte után Bethlen Gábor újabb levelet írt a választófejedelemnek. Ebben arról értesítette, hogy Listius Ferencet unokaöccse, a nyugat-európai peregrinációra induló Bethlen Péter társaságában szintén Berlinbe küldi, fontos feladattal.⁹ György Vilmos mindkét követőtől meghallgatta a házassági ajánlatot, és válaszában nagyrabecsüléséről biztosította az erdélyi fejedelmet, de nem ígért túl sokat, hivatkozva arra, hogy előbb ki kell puhatolnia, mit szólna a frigyhez a császár, illetve a lengyel király. Azt is közölte, hogy az utóbbi már többször is jelezte az erdélyi fejedelemmel kapcsolatos ellenérzéseit.¹⁰

Mint láthattuk, a brandenburgi választófejedelem aggályainak volt alapjuk, hiszen a lengyel király igencsak feszülten reagált az erdélyi fejedelemmel kötendő frigy ötletére. Noha II. Ferdinánd német-római császárral Bethlen Gábor pillanatnyilag békés viszonyt ápolt, az sem volt titok, hogy az 1620-as évek első felében kétszer is háborús konfliktusba keveredtek, és a fejedelem a legkevésbé sem élvezte a császári udvar bizalmát.¹¹ Így Bethlen Gábornak, amikor 1625 júniusának végén újra Berlinbe küldte Schulitzot, ezen kétségek szétzúzásával kellett megpróbálkoznia. A választófejedelemnek írt levelében hosszasan taglalta, hogy egyik uralkodónak sincs oka a házasság megakadályozására, és ígérte, hogy a házassági szerződés konkrétumairól tárgyaló követség Bécsen keresztül érkezik majd Berlinbe, így II. Ferdinánd beleegyezését is megszerezhetik az esküvőhöz. Emellett Schulitz egy nyilatkozatot is átadott György Vilmosnak, amelyben Bethlen megígérte, hogy ha a brandenburgi választófejedelemnek a császár vagy a lengyel király részéről bármilyen bántódása esik az esküvő miatt, pénzzel és fegyverrel, személyes hadba szállásával fogja megsegíteni.¹²

Ez önmagában még távolról sem győzte meg a választófejedelmet és tanácsosait: a Schulitznak adott válasz is csak elhalasztotta a döntést, érzékeltetve annak felelősségteljes voltát és a külpolitikai helyzet változékonyságából fakadó bizonytalanságot. Adam von Schwarzenberg, a brandenburgi titkos tanács egyik vezető személyisége érezhető fáradtsággal írta meg Friedrich von Pruckmann kancellárnak, mennyiszor kellett elmondania Schu-

⁹ Lásd a Schulitznak adott *credentionalis* leveleket György Vilmoshoz, illetve Anna özvegy brandenburgi választófejedelemnéhez (Segesvár, 1625. márc. 4.) Szilágyi Sándor: *Levelek és acták Bethlen Gábor uralkodása történetéhez 1620–1629 között*. Történelmi Tár, [9. évf.] (1886) [a továbbiakban: TT 1886] 628; illetve GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 11r; illetve Listius megbízólevelét György Vilmoshoz (Fogarás, 1625. márc. 8.) Szabó Gyula: *Bethlen Gábor házassága Brandenburgi Katalinnal (A berlini titkos állami levéltárból)*. Történelmi Tár, [11. évf.] (1888) (a továbbiakban TT 1888), 640. Bethlen Péter peregrinációjáról lásd Lukinich Imre: *A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása 1619–1628*. In: Nagyenyedi album. Budapest, 1926. 79–100.

¹⁰ Lásd Listius Ferenc beadványát György Vilmosnak (s. l., 1625. ápr. 19.), illetve a beszámolót a Schulitzal folytatott tárgyalásokról ([1625. április]) TT 1888: 641–642, illetve 647–653. Schulitz *recredentialisa* 1625. április 19[29]-én kelt (GStA PK I. HA Geheimer Rat Rep. 11. Auswärtige Beziehungen: Akten (a továbbiakban: ABA) Nr. 10174. fol. 8.), míg Listius Frankfurt an der Oderből 1625. ápr. 25[./máj. 5]-én köszönte meg a brandenburgi tanácsosoknak és kancellárnak a választást (TT 1888. 642–643).

¹¹ Az 1619–21-es, illetve 1623–24-es hadjáratok operatív történetének mindmáig legjobb összefoglalása Nagy László: *Bethlen Gábor a független Magyarországért*. Budapest, 1969. 123–372. Lásd még, újabb szempontok felvetésével: B. Szabó János: *Bethlen Gábor hadai a harmincéves háborúban: A kora újkori hadügyi fejlődés Kelet-Közép-Európában: az Erdélyi Fejedelemség példája a XVII. század első felében (2. rész)*. Hadtörténelmi Közlemények, 127. évf. (2014) 41–76.

¹² Lásd Bethlen Gábor levelét György Vilmosnak (Gyulafehérvár, 1625. jún. 25.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 15–17.; illetve az általa azonos dátummal kiállított diplomát: GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 64. Vol. III. fol. 1.

litznak az okokat, amelyek megakadályozták egy végleges pozitív válasz kiadását. Ehhez képest a sziléziai származású orvos-diplomata nagyon pozitívan értékelte a fejleményeket: arról számolt be a fejedelemnek, hogy törekvéseik sikerrel járnak, és biztatta Bethlent, hogy minél gyorsabban küldje el Berlinbe a szerződést véglegesítő követeit.¹³

Weikhard Schulitz nyitott ajtókat döngtetett: ekkorra Bethlennek a házassági szerződés megkötésével megbízott két diplomatája, Kovacsóczy István kancellár és Mikó Ferenc kincstartó már Bécs környékén jártak.¹⁴ Igaz, küldetésük nem kizárólag arra vonatkozott, amit Schulitz Brandenburgban előadott. Bethlen Gábortól mesteri húzás volt arra hivatkozni, hogy a császár jóindulatáról való meggyőződés végett muszáj Bécsen keresztül indulnia a leánykérő követségnek, mivel ezzel lehetőséget teremtett arra, hogy még egyszer utoljára feltegye a kérdést II. Ferdinándnak, hajlandó lenne-e Cecília Renáta főhercegnőt feleségül adni hozzá. Csak miután Bécsűjhelyen megkapták a császár választát – amelyben ezúttal, számos más jelölt után a császárné rokonát, egy nevers-i hercegnőt ajánlgatta Erdély fejedelmének –, közölték II. Ferdinánddal, hogy instrukciójuk szerint Brandenburgba kell továbbutazniuk.¹⁵

Kovacsóczy és Mikó szeptember végén érkeztek meg Berlinbe, ahol a választófejedelem fogadta őket a Cölln an der Spree-i rezidencián. 26-án kelt beadványukban az erdélyi főméltóságok hosszasan részletezték, mennyi jóindulatot mutatott II. Ferdinánd a megkötendő házassággal szemben, és arról is biztosították György Vilmost, hogy a lengyel királlyal korábban fennálló feszültség mostanra eltűnt, és a két uralkodó több alkalommal is kimutatta egymás iránt érzett nagyrabecsülését.¹⁶ Mindhiába: a brandenburgi választófejedelem két nappal később kelt rezolúciója továbbra is csak megköszönte az érdeklődést, de nem adott végleges választ, és hivatkozva a Schulitznak már kifejtett problémákra a döntés elhalasztásáról határozott.¹⁷ Kovacsóczy és Mikó erre újabb beadványt szerkesztett, amelyben nyomatékosan sürgették a konkrétumokról folyó tárgyalások megindulását, hivatkozva

¹³ György Vilmos rezolúciója Bethlen Gábornak (Cölln an der Spree, 1625. aug. 2[12].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 40–46.; Adam von Schwarzenberg levele Friedrich von Pruckmann-nak ([1625. július–augusztus fordulóján]) Uo. fol. 34–35.; Weikhard Schulitz levele Bethlen Gábornak (Berlin, 1625. aug. 13[23].) Ötvös Ágoston: *Brandenburgi Katalin fejedelemsége*. Magyar Akadémiai Értesítő: A Törvény- és Történettudományi Osztályok Közlönye, 2. évf. (1861) 2. sz. 209–210.

¹⁴ Megbízólevelük, illetve a szerződés megkötésére szóló felhatalmazásuk Gyulafehérváron, 1625. júl. 14-én kelt, GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. 30., illetve 26. Pázmány Péter augusztus 2-án írta II. Ferdinándnak, hogy a követek Pozsonyba érkeztek: Hanuy Ferenc (szerk.): *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprímása összegyűjtött levelei. I. köt. (1601–1628)*. Budapest, 1910. 466. Bécsűjhelyből szeptember elején indultak tovább Brandenburg felé, lásd II. Ferdinánd levelét Bethlen Gábornak (Bécsűjhely, 1625. szept. 2.) Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL) Magyar kancelláriai levéltár A 35 Conceptus expeditionum 5. d. 1625 nr. 231.

¹⁵ A küldetés bécsűjhelyi részét firenzei és velencei követjelentések bevonásával rekonstruálta Frankl: *Pázmány*, II. 117–118.

¹⁶ Kovacsóczy István és Mikó Ferenc propozíciója György Vilmos választófejedelemnek ([Cölln an der Spree], 1625. szept. 16[26].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 53–55. Nem kizárt, hogy ők adták át a brandenburgi udvarnak azt a másolatot III. Zsigmond Bethlen Gábornak szóló leveléről (Varsó, 1625. aug. 2.), amely szintén a berlini levéltárban maradt fenn: GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 22. A levél ugyan kizárólag udvariásan semmitmondó diplomáciai formulákra szorítkozik, ám kétségkívül nem sugároz ellenszenvet.

¹⁷ György Vilmos rezolúciója Bethlen Gábor követei számára (Cölln an der Spree, 1625. szept. 18[28].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 131–135.

arra, mekkora presztízsvesztést jelentene uruknak, ha ennek a követségnek dolgvégzetlenül kellene hazamennie, és ez mennyire megerhelné a baráti kapcsolatot Brandenburg és Erdély uralkodója között.¹⁸ Hogy ez győzte-e meg György Vilmost, arra a későbbiekben még visszatérek – annyi bizonyos, hogy szeptember 30-án, két nappal a halasztó rezolúció kiadása után Friedrich von Pruckmann brandenburgi kancellár már a házassági szerződés részleteinek kidolgozásával foglalkozott, hosszas tervezeteket állítva össze az elfogadásra ajánlott szövegről.¹⁹

A házassági szerződés aláírására végül 1625. október 6-án került sor; Bethlen Gábor november elején Kassán vehette kézhez Kovacsóczytól és Mikótól.²⁰ A fejedelem azonnal intézkedett egyrészt a fejedelmi személyeknek szánt meghívók kiküldése ügyében, másrészt értesítette a tervezett frigyről a szultánt, harmadrészt követet küldött II. Ferdinándhoz, hogy Munkács várával kapcsolatos zálogjoga halála után Brandenburgi Katalinra is érvényes lehessen – ahogy az a szerződésben állt.²¹ Miután az első ceremóniális hangvételű levélváltás is lezajlott a vőlegény és a menyasszony között, december közepén indult útnak Bethlen díszes követsége a menyasszony Erdélybe hozására. Ennek vezetője Rákóczi György volt, de tagjai között más előkelő személyiségeket is találunk, Károlyi Mihályt, Mikó Ferencet és Kassay Istvánt.²²

A korszak fejedelmi házasságkötései között nem volt szokatlan a megkettőzött esküvői szertartás: ezekben az esetekben a menyasszony hazájában a szertartás szimbolikusan, a vőlegény távollétében (*per procuracionem*) zajlott, ám ezeket az alkalmak is ünnepségek övezték, akárcsak a valódi, második esketést. Különös módon a Cölln an der Spreeben rendezett esküvőről semmilyen beszámolóval nem rendelkezünk: egyetlen regisztrum bejegyzés tanúsítja csak, hogy az előzetesen eltervezett napon, 1626. január 22-én megtörtént a

¹⁸ Kovacsóczy István és Mikó Ferenc beadványa György Vilmosnak ([1625. szept. 28. és 30. között]) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 58–59.

¹⁹ Lásd Pruckmann tervezeteit a házassági szerződéshez (Cölln an der Spree, 1625. szept. 20[/30]., illetve szept. 21.[/okt. 1.]) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 137–146., illetve fol. 64–74.

²⁰ A Bethlen Gábor ratifikációs záradékával ellátott szerződés kiadása: TT 1888: 656–663. A követség megérkezéséről lásd levelüket, illetve a fejedelemét György Vilmosnak (Kassa, 1625. nov. 6.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 119., illetve 117.

²¹ Az ismert meghívók listáját lásd Kármán: *Bajor követ*, 94–95. Időközben előkerült még a Pfalzi Frigyesnek szóló is (Kassa, 1625. nov. 6.) MNL OL Családi levéltárak P 1955 Bethlen család levéltára: Családtagok iratai 17. cs. 55. t. A szultánhoz küldött követről, Keresztesy Pátról Sir Thomas Roe számolt be Lord Edward Conway-nek írott levelében (Konstantinápoly, 1625. nov. 10[/20].) *The Negotiations*, 472. Lásd még II. Ferdinánd diplomáját a Munkácsal kapcsolatos zálogjogról (Sopron, 1625. nov. 18.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 73. fol. 5.

²² Bethlen Gábor *plenipotentialis* levele, illetve *credentialisa* a követek számára (Gyulafehérvár, 1625. dec. 15.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 171–173. A követség Gyulafehérvárról december 17-én indult volna, és tagjainak egyre nyugatabbra fekvő birtokait érintve fokozatosan érte volna el végleges méretét: a tervek szerint Károlyi 22-én, míg Rákóczi csak 29-én csatlakozott, lásd Károlyi levelét Rákóczinak (Nagykároly, 1625. dec. 15.) Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor uralkodásának történetéhez*. Történelmi Tár, [2. évf.] (1879) 462. Ők vitték magukkal azt a Bethlen Gábor által ellenjegyzett diplomát, amelyben Katalin lemond brandenburgi örökösödési igényeiről, és amely számos verzióban ismert: latin változatban lásd: Ötvös: *Brandenburgi Katalin*, 212–214, a berlini német változat (ezt Katalin is aláírta) TT 1888: 653–656, de fennmaradt egy csak Bethlen Gábor és Kovacsóczy által aláírt másik német nyelvű példány is: Landesarchiv Schleswig-Holstein (Schleswig) Abt. 210. Nr. 133. fol. 1–2. A Bethlen Gábor és Katalin közötti levélváltásból csak utóbbi üzenetének fogalmazványa maradt fenn (Pruckmann kancellár kézírásával), ebben hivatkozik a fejedelem november 8-i levelére (Cölln an der Spree, 1625. nov. 17[/27].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 128–130.

szertartás. A bankettek és multságok után végül január 27-én indult meg a menyasszonyt kísérő menet Kassa felé.²³ Ennek vezetője György Vilmos képviseletében Adam von Schwarzenberg volt, de – az előzetes erdélyi kérésnek megfelelően – fejedelmi személy is részt vett benne Anna Zsófia braunschweig-lüneburgi hercegné, Katalin nővére személyében.²⁴

Bethlen Gábor előzetesen jelezte, hogy jó lenne, ha az esküvőt legkésőbb húshagyókedden meg lehetne tartani (ami 1626-ban február 22-re esett), mivel számos katolikus vendéget is vár. György Vilmos – noha hangot adott a böjt teológiai indokolhatóságát illető kétségeinek – biztosította arról, hogy ez sikerülni fog. Végül azonban csak március 2-án került sor a kassai egyházi szertartásra, amelyen meglepő módon tényleg jóformán kizárólag katolikus potentátok követei jelentek meg.²⁵ A késés okaként a legtöbb beszámoló azt tünteti fel, hogy Katalin útközben, még Sziléziában megbetegedett. Nem kizárt, hogy ez tényleg így történt, mindenesetre a helyzet nem lehetett különösebben súlyos, mert a követség *itinerariuma* szerint útközben sehol nem töltöttek kettőnél több éjszakát egészen Lőcséig, ahol már az esküvői bevonulás részleteinek egyeztetése okozhatta az újabb csúszást. Diplomáciai szempontból Bethlen Gábornak mindenesetre jól jött a késés, mert így a szultán követének elmagyarázhatta: nincs értelme megvárnia a menyasszony ki tudja, mikorra halasztódó megérkezését – Jahja pasa idő előtti távozásával viszont elkerülte azt a dilemmát, vajon őt vagy II. Ferdinánd követét részesítse-e előnyben a díszvacsora főhelyének átengedésével.²⁶

²³ Az előzetes menetrendet lásd a brandenburgi Titkos Tanács 1625. dec. 5/[15]-i ülésének jegyzőkönyvében: GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 127 m Vol. I. fol. 103v–104r. A dátumra lásd még: Deák: *Brandenburgi Katalin*, 256. Az indulás időpontját az esküvői küldöttség hazaérkezése után beadott részletes elszámolásából lehet tudni: GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65. fol. 167–194. A részletes beszámoló hiánya abból a szempontból kevésbé feltűnő, hogy ennek megírása az erdélyi követség tagjainak feladata volt, márpedig Bethlen Gábor uralkodásának időszakából a fejedelmi levéltár politikai jellegű forrásanyagának túlnyomó része elveszett. Ugyanakkor mégis említésreméltó, hogy külföldi követek leírása sem maradhatott fenn; ennek oka pedig az volt, hogy a brandenburgi választófejedelem nem invitált külföldi követeket húga *per procuracionem* esküvőjére. Az esküvővel kapcsolatos, fejedelmi személyeknek írott levelei fennmaradtak ugyan, de egyik sem meghívó, a dátumot sem közlik, csak a címzettek általánosságban való értesítésére szolgálnak: GStA PK Rep. 33. W nr. 64. A címzettek listáját lásd Kármán: *Bajor követ*, 97. 14. jegyzet.

²⁴ Kovacsóczy István és Mikó Ferenc levele Adam von Schwarzenbergnek (Züllichau, 1625. okt. 12.) Státní Oblastní Archiv v Třeboni, oddělení Český Krumlov, Rodinný Archiv Schwarzenberský (a továbbiakban: StOAT ČK RAS) Fasc. 303. Noha férjnél volt, Anna Zsófia ekkoriban meglehetősen szabadon mozgott. Nem sokkal korábban költözött ugyanis vissza Brandenburgba, miután nyilvánosságra került Julius Henrik sachsen-lüneburgi herceggel fenntartott viszonya. Lásd Jill Bepler szócikkét, Jarck, Horst-Rüdiger et al. (hrsg.): *Braunschweigisches Biographisches Lexikon – 8. bis 18. Jahrhundert*. Braunschweig, 2006. 44.

²⁵ Bethlen Gábor levele György Vilmosnak (Kassa, 1625. nov. 6.) lásd 20. jegyzet, a választófejedelem válasza (Cölln an der Spree, 1625. nov. 16/[26].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 122r–123r. A követekről lásd: Kármán: *Bajor követ*, A katolikus követek problémáira mindenesetre sikerült megoldást találni, a bajor herceget képviselő Maximilian Kurz von Senftenau például még Münchenben feloldozást kapott a böjt alól, lásd az Anton Mändl által kiállított diplomát (München, 1626. febr. 2.) Bayerisches Hauptstaatsarchiv (München) Kasten Schwarz Nr. 1304. Igaz, saját bevallása szerint ezzel nem élt, az esküvőn csak a haláteleket fogyasztotta.

²⁶ Katalin betegségéről a legmegbízhatóbb híradás Kemény Jánostól származik, az erdélyi főúr ugyanis még arra is emlékszik, hogy Bethlen Gábor némi aggodalommal küldte ki menyasszonya elé Sziléziába, nem torzult-e el az örgrófnő arca a himlőtől; lásd: Kemény János: *Önéletírása*. In: V. Windisch Éva (kiad.): *Kemény János önéletírása és válogatott levelei*. Budapest, 1959. 114–

Szintén a fent említett *itinerarium* tanúskodik arról, hogy az esküvői ünnepségek végeztével a brandenburgi követség nem indult azonnal haza, hanem Kolozsvárra, majd Gyulafehérvárra utazott, és csak április 22-én vette újra nyugat felé az irányt. Hosszas tartózkodásuk célja a fejedellemmel folytatott tárgyalások mellett az volt, hogy feleskessék a fogarasi helyőrséget (amely a házassági szerződéssel Katalin birtokába került) a fejedelemszszony hűségére.²⁷ Valószínű azonban, hogy az okok között az is szerepelt, hogy az újdonsült ara sem szívesen vált meg nővére társaságától, hiszen Bethlen Gábor már 14-én kiállította Schwarzenberg számára a küldetése teljesítését igazoló *recredentialist*.²⁸ A brandenburgi követség végül 1626 júniusának legelején érkezett vissza Berlinbe.²⁹

Brandenburg kockázatot vállal

Első pillantásra a válasz, amit György Vilmos Schulitz és Listius megkeresésére adott 1625 tavaszán, üres kifogások halmazának benyomását kelti: noha nyilvánvaló lehetett, hogy sem II. Ferdinánd német-római császár, sem III. Zsigmond lengyel király nem fog örülni a két protestáns uralkodó között létrejövő dinasztikus kapcsolatnak, túlzásnak tűnhet, hogy reakciójuk bármiféle veszélybe sorolhatta volna Brandenburg választófejedelmét. Ennek

116. Az Önéletírás hitelét némileg csökkenti, hogy azt olvashatjuk benne: Teschenben Katalin legalább hat-hét napot állt; az *itinerarium* szerint azonban mindössze két éjszakát töltöttek ott, lásd GSTa PK BPH Rep. 33. W nr. 65. fol. 167–194. Az *itinerarium* által megadott tescheni elindulás adatával megegyező dátumot közöl a brandenburgi követség egy ismeretlen tagja által írott beszámoló is, amely egyáltalán nem említi Katalin betegségét (bár sajnos a Teschen előtt történeteket a leírás nem tartalmazza): August Jugler: *Bethlen Gabor's Hochzeitsfeier*. Deutsche Kulturgeschichte, N. F. vol. 3. (1874) 522. Az oszmán követ távozásáról lásd a bajor követ beszámolóját: Kármán: *Bajor követ*, 102.; illetve a kortárs nyomtatványt: *Umständliche Relation deß Bethlehem Gabors / mit der Cur-Brandenburgischen Princessin Catharina / zu Cascha gehaltenen Beylagers*. Augsburg, 1626. Aair–v. Már a kortársak között is élt a gyanú, nem csak az oszmán követ eltávolítására szolgált-e Katalin betegségének híresztelése, lásd C. M. Naevius levelét Christoph von Dohnának, amelyben a kassai esküvő egy szeptességi szemtanújára hivatkozik (s. l., 1626. ápr. 25. [/máj. 5.]) GSTa PK VI. HA Fürstl. Hausarchiv Dohna-Schlobitten Kt. 17a. Nr. 303. Köszönettel tartozom Sophie Mathilde Gräfin zu Dohnának a családi levéltárban folytatott kutatásokhoz adott engedélyéért.

²⁷ Lásd az előző jegyzetben említett *itinerariumot*. A fogarasi helyőrség felesketéséről lásd Levin von dem Kneesebeck megjegyzéseit a házassági szerződéshez: TT 1888: 660. A követség egy része mindazonáltal már március 19-én búcsút vett Katalintól, bár az nem világos, elindult-e visszafelé, vagy Kassán várta be Schwarzenbergék visszatérését, vö. Jugler: *Bethlen Gabor's Hochzeitsfeier*, 539.

²⁸ A fejedelem *recredentialisa* Schwarzenbergnek (Brassó, 1626. ápr. 14.) GSTa PK BPH Rep. 33. W nr. 78. fol. 3.; illetve levele György Vilmosnak (Uo.) GSTa PK BPH Rep. 33. W nr. 77. fol. 7. A visszautazás előkészületei már korábban megkezdődtek, lásd Bethlen Gábor útlevelét Balling Jánosnak a szállásokról és lovarkról való gondoskodáshoz (Nagyszében, 1626. ápr. 5.) MNL OL Magyar Kamara Archivuma E 200 3. cs. 9. t. Bethlen de Iktár fol. 67. Nyilván az is időbe került, amíg a II. Ferdinánd által a visszaútra kiállított útlevelek (Bécs, 1626. ápr. 12., MNL OL A 35 5. dob. 1626 nr. 99.) megérkeztek a Bethlen irányítása alatt álló területekre. Sem Nagyszében, sem Brassó nem szerepel az *itinerariumban*, de Fogaras sem, pedig ott Schwarzenberg mindenképpen járt – valószínű tehát, hogy az erdélyi tartózkodás alatt, amikor a követség vezetői a fejedelem vendégszeretét élvezték, nem dokumentálták az összes állomást.

²⁹ Az *itinerarium* a berlini megérkezés időpontját nem jelzi, de az egy napi járóföldön belül lévő Rüdersdorfot május 31-én érték el, és június 4-én már a kamarának fizették vissza az útiköltség maradványát. Schwarzenberg levele, amelyben Bethlennek hírül adja megérkezését, Cölln an der Spreeben, 1626. máj. 31./jún. 10-én kelt, GSTa PK BPH Rep. 33. W nr. 77. fol. 5–6.

alapján akár csodálkozhatunk is rajta, hogy Bethlen Gábor ilyen sok energiát fektetett az ellenérvek leszerelésébe, sőt, hitlevélben biztosította György Vilmost diplomáciai és katonai támogatásáról, ha az esküvő miatt bármi veszély fenyegetné.³⁰

A császár reakciója valóban nem volt különösebben harcias, még ha az általa mutatott szívélyesség nem is lépte túl a kötelező határokat. Kovacsóczy Istvánnal és Mikó Ferencsel annyit közölt, hogy Munkács átruházásának ügyében a Magyar Királyság jogszokásait tartja irányadónak – amelyek, mint azt láttuk, lehetővé tették, hogy a zálogjogot Brandenburgi Katalin megörökölje; erről a soproni országyűlésen még ugyanabban az évben a diplomat is kiállították.³¹ A Berlin felé továbbutazó két követ mellé a császár kíséretet adott, amelynek elvben az igazgatása alatt álló terület határáig kellett volna kísérnie az erdélyi főtisztviselőket. Erre ugyan végül nem került sor, ám ez nem akadályozta meg Kovacsóczyt és Mikót abban, hogy a szándékot a császár félreérthetetlen jóindulatának jeleként tálalják György Vilmos előtt.³² A brandenburgi választó maga is szükségesnek tartotta, hogy visszautaljon erre a császárnak küldött levélben, amelyben értesítette a házassággal kapcsolatos döntésről. Feltűnő, hogy György Vilmos ugyanitt mintegy mentegetőzésképpen emlékeztette II. Ferdinándot, hogy Erdély uralkodói korábban a lengyel királyi családból és a császári dinasztiaiból is kaptak feleséget – személyükben tehát semmi kifogásolhatót nem lehet találni. A császár válasza udvarias gratuláció volt, és csak egy egészen finom utalást tett arra, hogy a választófejedelem így a török hatalma alatti területek határvidékén szerzett rokonságot – reményét fejezve ki azzal kapcsolatban, hogy György Vilmos ezután nagyobb lelkesedéssel veszi majd ki részét ennek a régióknak a védelméből.³³

Sokkal közelebb állhatott II. Ferdinánd valódi érzelmeihez annak a levélnek a tónusa, amelyet III. Zsigmondnak írt 1626 januárjában. A lengyel király addigra már jó néhányszor hallotta különböző követektől a mentséget, hogy Ferdinánd támogatta a Bethlen Gáborral kötendő házasságot. Rákérdezett hát császári sógoránál az ügyre, aki kifejtette neki: őt előzetesen senki nem kérdezte meg, utólag pedig csak az ilyenkor szokásos gratulációt küldte el.³⁴ Noha korábban voltak olyan hírek, amelyek szerint II. Ferdinánd a rossz szemmel né-

³⁰ Ráadásul ez nem is csak egyszer történt meg: noha a már említett, 1625. június 25-én kiállított diploma (lásd 12. jegyzet) eljutott a brandenburgi választófejedelem kezéhez, Kovacsóczy és Mikó követsége alkalmával a két diplomata és György Vilmos aláírtak egy azzal tartalmilag megegyező, de más szövegezésű hitlevelet is, amelyben az erdélyi fejedelem ismét megígérte, hogy pénzzel és fegyverrel, személyes hadbavonulásával segíti meg a brandenburgi választófejedelmet, ha azt bántódás éri a házasság miatt: GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 154.

³¹ II. Ferdinánd mandátuma (Bécsújhely, 1625. aug. 31.) MNL OL A 35 5. dob. 1625 nr. 214. A diplomáról lásd a 12. jegyzetet.

³² Lásd Kovacsóczy és Mikó 1625. szept. 16[26]-i beadványát György Vilmosnak (16. jegyzet), illetve levelüket Sennyey Istvánnak (Palkovice, 1625. szept. 16.) –ó –a [Szabó Gyula]: *Bethlen Gábor második házasságához adatok*. Történelmi Tár, [6. évf.] (1883) 205.

³³ György Vilmos levele II. Ferdinándnak (Cölln an der Spree, 1625. okt. 7[17].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 73. fol. 1–2.; illetve az arra adott válasz (Sopron, 1625. nov. 18.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 64. Vol. III. fol. 73–74. A Szapolyai Jánosra és Báthori Zsigmondra való utalás, úgy tűnik, minden olyan irányba hasznos eszköznek tűnt, ahol a Bethlen Gáborral kötött dinasztikus kapcsolatot előre láthatólag gyanakvással fogadták, így a császár elleni protestáns szövetezésekből konzekvensen kimaradó száz választófejedellel szemben is, lásd György Vilmos levelét János Györgynek (Cölln an der Spree, 1625. okt. 2[12].) Sächsisches Hauptstaatsarchiv (Drezda) Geheimer Rat Loc. 10412/9. fol. 14.

³⁴ II. Ferdinánd levele III. Zsigmondnak (Bécs, 1626. jan. 3.) Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (Bécs, a továbbiakban: HHStA) Staatenabteilungen Polen I. Kt. 54. Konv. 1626 fol. 1.

zett házasságot III. Zsigmond révén próbálja majd megakadályozni, eddigre már biztosan úgy döntött: marad a semmitmondóan udvarias magatartásnál, és nem provokál nyílt ellenségeskedést sem Brandenburg, sem Erdély uralkodójával szemben.³⁵ Alighanem ennek köszönhető, hogy a lengyel királynak írt levél eredeti fogalmazványában található passzust, amelyben a császár hangot adott a friggly szembeni mélységes gyanakvásának, a végül elküldött verzióból kihúzták. II. Ferdinánd a kassai menyegzőre is küldött követet, sőt, 1625-ben ifjabb magyar királynak megválasztott fia, III. Ferdinánd külön is képviseltette magát az esküvőn.³⁶

Mindennek különösen akkor van jelentősége, ha tudjuk, hogy III. Zsigmond ugyan szintén küldött követet, de annak megbízólevelét úgy fogalmazta meg (a fejedelem címeinek negligálásával), hogy Bethlen Gábort belekényszerítse annak visszautasításába.³⁷ Addigi reakciói alapján az lett volna a meglepő, ha ennél jóindulatúbb eljárást választ. Az első lépést a házasság bejelentésével György Vilmosnak kellett megtennie, és a választófejedelem ebben az esetben is legalább annyira óvatosan járt el, mint a császárral szemben. Kiemelte azt, mennyi jel mutat a császár friggly szembeni jóindulatára, hivatkozott Szapolyai János és Báthori Zsigmond korábbi példáira, sőt a Nemesi Köztársaságot képviselő alkancellárnak írott levélben még azt is megemlíttette, milyen örömmel hallotta az erdélyi követeiktől, hogy Bethlen a lengyelek barátságát keresi.³⁸

Ha György Vilmos azt gondolta, hogy mindez meghiúsítja majd III. Zsigmondot, csatlódnia kellett. A lengyel király ingerült hangú levélben kérte számon a választófejedelem előző évi deklarációját az erdélyi házasság ügyében (amelyet Quadt fogságba esése után tett), hiszen ebben még azt mondta: fel sem merült, hogy Katalint Bethlenhez adja. III. Zsigmond felhánytorgatta azt is, hogy a tervezett frigy nem állt precedens nélkül, hiszen György Vilmos már így is sógorságban állt a lengyel király legnagyobb ellenségével, II. Gusztáv Adolffal. Tíz nappal később újabb levél készült el a lengyel kancellárián, amelyben új elemként jelent meg a hivatkozás arra, hogy az erdélyi fejedelmek a török szolgái, és

³⁵ 1624-ben a bécsi szász követ jelentette, hogy az udvarnak vannak olyan tervei, amelyek szerint a Bethlen Gábor és Katalin közötti házasságot III. Zsigmond révén akarják megakadályozni, lásd Johann Zeidler levelét János György szász választófejedelemnek (Bécs, 1624. okt. 27.) Gindely, Anton (szerk.): *Okmánytár Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*. Budapest, 1890. 407.

³⁶ II. Ferdinánd és fia követeiről lásd Kármán: *Bajor követ*, 94. Bethlen Gábor ezzel szemben meg volt győződve arról, hogy II. Ferdinánd mindent megtesz a házasság megakadályozására. Különböző fórumokon híresztelte, hogy a császár már több követséget is küldött Berlinbe ebből a célból, lásd levelét Alvinczi Péternek (h. n., k. n.) Szilágyi Sándor: *Bethlen Gábor levelei Alvinczi Péterhez*. Sárospataki Füzetek, 4. évf. (1860) 551.; illetve Sir Thomas Roe levelét Lord Edward Conwaynek (Konstantinápoly, 1625. nov. 10[/20].) lásd 21. jegyzet, 472. Utóbbi információja az erdélyi követtől, Keresztesy Páltól származott.

³⁷ A lengyel királynak a kassai menyegzőre küldött követéről lásd: *Umbständliche Relation*, A i v; Kemény, *Önéletírása*, 107–108.

³⁸ György Vilmos levele III. Zsigmondnak (Cölln an der Spree, 1625. okt. 3[/13].) AGAD MK LL vol. 30. fol. 298r–v; illetve a lengyel alkancellárnak (Uo., 1625. szept. 30.[/okt. 10.]) Uo. fol. 295r–296r. A brandenburgi kancellária óvatos hozzáállására jellemző, hogy a királynak eredetileg másik levelet kezdtek el fogalmazni, amely nem kész tényként tálalja Bethlen Gábor és Katalin házasságát, hanem III. Zsigmond tanácsát kéri az ajánlattal kapcsolatban (a fentivel azonos dátummal, GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 35–37). A levél végül befejezetlen maradt, ami a lengyel király várható reakciója miatt jó döntésnek bizonyult: amennyiben III. Zsigmond tiltakozott volna, még ennél is nehezebb lett volna elmagyarázni, miért dönt György Vilmos mégis a házassági szerződés megkötése mellett.

– frappáns válaszként a Szapolyai és Báthori Zsigmond példájára tett utalásokra – hogy a velük kötött házasságok közismerten szerencsétlen kimenetellel jártak. Ebben a levélben tűntek fel az első utalások arra az elemre, amelynek felmerülésétől György Vilmos alighanem leginkább tartott: III. Zsigmond kijelentette, hogy a brandenburgi választó jelen lépésével szemmel láthatólag hűbéresi kötelezettségeinek elhanyagolását és a királyhoz fűződő kapcsolatának, hűségének és szeretetének semmibevételét választotta.³⁹

III. Zsigmond ugyanis azért volt különösen alkalmas arra, hogy a brandenburgi választófejedelemre nyomást gyakoroljon, mert György Vilmos személyében mint Poroszország hercege a lengyel király hűbéresének számított. A Hohenzollern-dinasztia választófejedelemi ágának több mint egy évtizedbe és számos meglehetősen súlyos feltétel elfogadásába került, míg a család mellékágából származó, elmebaj által sújtott Albert Frigyes herceg helyett elnyerte Poroszország kormányzásának jogát, majd 1618-ban a herceg halála után a terület feletti tényleges uralmat annak hűbérurától, a lengyel királytól. A hűbéri viszony felmondása pedig nemcsak elméleti lehetőség volt: kevesebb, mint tíz év telt el azóta, hogy egy másik baltikumi lengyel hűbéres hercegség uralkodói ezt saját bőrükön tapasztalták meg. 1616-ban Vilmos kurlandi és Frigyes semgalleni hercegeket egy lengyel királyi bizottság fosztotta meg hatalmuktól, egyben átalakítva a területek kormányzati rendszerét is. Igaz, ehhez kellett a hercegek és a rendek közötti viszony elmérgesedése is, de a trónfosztás érvei között Vilmos gyanús svéd kapcsolatai is szerepeltek.⁴⁰ Noha a Kettler-dinasztiával ellentétben a Hohenzollernnek pozícióját nyilván erősítette más területek feletti uralmuk és választófejedelemként élvezett presztízsük, a tét is nagyobb volt, hiszen a Porosz Hercegség nemcsak területileg, de kikötői révén gazdasági szempontból is jócskán felülmúlta a kis kurlandi hercegséget. Ráadásul, ahogy III. Zsigmond leveléből is kiderült, György Vilmos már rendelkezett egy gyanús rokonnal: húga, Mária Eleonóra II. Gusztáv Adolf svéd királyhoz ment feleségül. Ő pedig a lengyel király ösellségének számított, hiszen apja, IX. Károly fosztotta meg Zsigmondot a svéd királyi tróntól (amit a lengyel uralkodó nem is volt hajlandó elismerni, így Gusztáv Adolfra mindig csak keresztnevével vagy legfeljebb mint Södermanland hercegére hivatkozott). Nem véletlen, hogy a svéd–brandenburgi házassághoz vezető tárgyalások mintegy öt évig tartottak, és a menyegzőre csak György Vilmos poroszországi investitúrájának sikere után, 1620-ban került sor.⁴¹

A brandenburgi választófejedelem éppen ezért nagyon komolyan vette a lengyel király utalásait, és hosszas válaszlevélben magyarázkodott. Egyrészt biztosította III. Zsigmondot hűségéről, másrészt rámutatott, hogy hűbéri esküje nem tartalmazta húga kiházasításának tilalmát. A dinasztikus házasságok jelentőségét amúgy is megpróbálta csökkenteni, utalva arra, hogy a svéd frigy (amiért a felelősséget anyjára háritotta) sem eredményezett semmilyen politikai együttműködést, különösen nem a lengyel uralkodó ellen. Végül megemlítette

³⁹ III. Zsigmond levelei György Vilmosnak (Czermierniki, 1625. nov. 8., illetve 18.) AGAD MK LL vol. 30. fol. 245v–246r; illetve GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 43.

⁴⁰ A kurlandi esetről lásd David Kirby: *Northern Europe in the Early Modern World: The Baltic World 1492–1772*. London – New York, 1990. 156; Bogusław Dybaś: *Landrat, Oberrat, Starosta: Die adeligen Würdenträger in den livländischen Provinzen der polnisch-litauischen Republik*. In: Wendehorst, Stephan (hrsg.): *Die Anatomie frühneuzeitlicher Imperien: Herrschaftsmanagement jenseits von Staat und Nation: Institutionen, Personal und Techniken*. Berlin–München, 2015. 219–221. A svédek kapcsolatra vonatkozó vádról lásd: Daniel Riches: *Protestant Cosmopolitanism and Diplomatic Culture: Brandenburg–Swedish Relations in the Seventeenth Century*. Leiden, 2013. 144. A porosz investitúra hatásáról a brandenburgi külpolitikára legújabban uo. 37–48.

⁴¹ Roberts, Michael: *Gustavus Adolphus: A History of Sweden 1611–1632. Vol. I. 1611–1626*. London, 1953. 174–180.; Riches: *Protestant Cosmopolitanism*, 141–147.

azt – az előző évi követség fényében meglehetősen különös – érvet is, hogy nem lehetett tisztában azzal, milyen ellenséges érzéssel viseltetnek a lengyel udvarban Bethlen iránt.⁴² A levélhez még egy hosszabb deklarációt is mellékel, amelyben a korábbi érvek kifejtése mellett azt is közölte a lengyel királlyal, hogy Kovacsóczy István és Mikó Ferenc váratlanul és semmiképpen nem az ő kezdeményezésére érkeztek udvarába, és noha ő eredetileg el akarta halasztani a döntést, annyiszor kérték végleges válaszát, hogy az erdélyi fejedelem megsértésének kockáztatása nélkül erre nem volt lehetősége.⁴³ Erre válaszul foglalta össze Stanisław Łubieński alkancellár a *Rzeczpospolita* elitjének Bethlennel kapcsolatos fenntartásait. Az első és legfontosabb probléma az erdélyi fejedelem részvétele volt az oszmán–lengyel háborúban – ez alatt valószínűleg az 1617-es konfliktust értették, amelynek során a Porta sokadik parancsát kezébe vevő Bethlen valóban elindult a frontra; bár Łubieński azt is közölte, hogy az erdélyi fejedelmet sejtették az 1620–1621-es háború hátterében is.⁴⁴ A lengyel alkancellár ugyanakkor hivatkozott arra is, hogy az erdélyi fejedelem a tatárokat akarta rászabadítani Lengyelországra – ezzel Bethlennek a tatár kalgához írt 1621-es levélére utalt, amely a császári oldal kezébe jutva nagy karriert futott be, számos kiadásban került a benne foglaltakon szörnyülködő európai közönség elé.⁴⁵

A György Vilmosmal folytatott polémia mindazonáltal még mindig nagyon enyhe hangvételű volt ahhoz képest, amelyet a lengyel udvarból Bethlen Gábornak küldött levelekben találhatunk. III. Zsigmond is kapott meghívót az erdélyi fejedelemtől az esküvőre, amely gesztust egy a diplomáciai levelezési szokások teljes figyelmen kívül hagyásával íródott levéllel hálálta meg. Ebben minden köntőrfalazás nélkül közölte Bethlen Gáborral, gondolhatja, milyen érzésekkel viseltetik az iránt, hogy elveszi feleségül ellensége, Gusztáv Adolf sógornőjét; és kijelentette, hogy nem áll módjában gratulálni a frigyhez.⁴⁶ Még ennél is

⁴² György Vilmos levele III. Zsigmondnak (Cölln an der Spree, 1625. nov. 29. [dec. 9.]) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 60–62. Az Ossolineum másolati példányát (egy nappal későbbi dátummal) kiadta Szabó Gyula: *Erdély és a harminczéves háború (Okiratok külföldi levéltárakból s gyűjteményekből)*. Történelmi Tár, [14. évf.] (1891) (a továbbiakban TT 1891) 419–421. A Stanisław Łubieński alkancellárnak küldött levélben (azonos dátummal, uo. fol. 75–76.) még azzal is megtoldotta érvelését, hogy nem tudhatott egy esetleges erdélyi–svéd szövetségről, hiszen II. Gusztáv Adolffal egyáltalán nem konzultált erről a házasságról – ami, mint látni fogjuk, távol állt a valóságtól. A svéd házasság megkötésében az utolsó szót kétségkívül György Vilmos édesanyja, Anna porosz hercegnő mondta ki – bár meggyőzése hosszas folyamat volt, és a sikerben nem kis szerepet játszott fiának nyomásgyakorlása, lásd: Roberts: *Gustavus Adolphus*, I. 178–180.

⁴³ György Vilmos deklarációja a házassággal kapcsolatban ([1625. nov. 30. [dec. 10.]] TT 1891: 416–419.

⁴⁴ Stanisław Łubieński levele György Vilmosnak (Czermierniki, 1625. dec. 13.) Ötvös: *Brandenburgi Katalin*, 210–211. Bethlen részvételéről az 1617-es hadjáratban lásd: Sudár Balázs: *Iszkender és Bethlen Gábor: A pasa és a fejedelem*. Századok, 145. évf. (2011) 986–989. 1620–1621-ben noha információval ellátta az oszmánokat, valódi kezdeményező szerepéről nem tudunk: Gebei Sándor: *Bethlen Gábor viszonya a Rzeczpospolitához (1622-ig)*. In: Papp Klára – Balogh Judit (szerk.): *Bethlen Gábor képmása*. Debrecen, 2013. 106–115.

⁴⁵ A levélről lásd: R. Várkonyi Ágnes: *Bethlen Gábor jelenléte Európában*; illetve Almási Gábor: *Bethlen és a törökösség kérdése a korabeli propagandában és politikában*. In: Bethlen Gábor és Európa, i. m. 49., 336. A lengyel alkancellár ezek mellett megismételte az erdélyi–svéd összefogás gyanújából eredő vádakot, illetve a balul sikerült erdélyi dinasztikus házasságokkal kapcsolatos kommentárokat is.

⁴⁶ III. Zsigmond levele Bethlen Gábornak (Czermierniki, 1626. jan. 12.). A levél eredeti példányát nem ismerjük. Két másolat nagyjából azonos: Biblioteka Naukowa Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk (Krakkó, a továbbiakban BN PAU i PAN) Ms 2253. fol. 364v; Biblioteka Kórnicka Polskiej Akademii Nauk (Kórnik) Ms 201. fol. 224v–225r. Helyenként más, de tartalmilag

sokkal radikálisabb Łubieński alkancellárnak a fejedelemhez írott levele. Ebben amellett, hogy letegezi Bethlen Gábort, olyan stílusban olvassa fejére törökösségét, ami felkelti a gyanút, vajon a fennmaradt másolati példány tényleg hiteles-e.⁴⁷ A fejedelmet mindenesetre nem aggasztotta különösebben a hangnem, a lengyel királyi családhoz fűződő, amúgy is katasztrófális kapcsolatán mindez már nem ronthatott sokat. 1626 áprilisában is csak a menyasszonyával érkezett brandenburgi követség kérésére írt hosszú és udvarias levelet III. Zsigmondnak és az alkancellárnak, amelyben terjengős retorikával, de valójában meglehetősen félszívvel próbált meg reflektálni az ellene felmerült vádakra – konkrétan azokra, amelyeket a lengyel udvar Brandenburgba írt meg.⁴⁸

Nem csodálkozhatunk azon, ha György Vilmos nem hajlott a kérdés hasonlóan nagyvonalú kezelésére. Különösen rosszul érintették azok a hírek 1626 januárjában, amelyek arról szóltak, hogy a *Rzeczpospolita* országgyűlését előkészítő tartományi gyűléseken (az ún. *sejmikeken*) igen sok szó esik az erdélyi házasságról, sőt a krakkóiak kezdeményezni fogják egy királyi bizottság kiküldését az ügy kivizsgálására.⁴⁹ A kurlandi eset óta ez kimondottan vészjósló hírnek számított, és György Vilmos mindent meg is tett annak érdekében, hogy a *sejmen* hatékonyan legyen képes védeni saját érdekeit. Megbízta embereit, hogy az eddigi érveken kívül arra is hívják fel a lengyel országgyűlés résztvevőinek figyelmét, hogy az erdélyi esküvő nem porosz ügy, hanem brandenburgi, tehát kezelése nem a *Rzeczpospolitára*, hanem a Német-római Birodalomra tartozik. Még odáig is elment volna, hogy hivatalosan bepanaszolja III. Zsigmondot a *sejm* előtt eljárásáért.⁵⁰ Végül mindegyre nem került sor: noha a Brandenburggal szembeni közhangulat meglehetősen feszült volt (a tatárok mozgolódásának hátterében pedig Bethlen kezét sejtették), az ügyet az országgyűlés hivatalosan nem tárgyalta, a későbbiekben pedig teljesen lekerült a napirendről – nyilván nem függetlenül az 1626-ban újra meginduló lengyel–svéd háborútól, amely mellett a renitens porosz

azonos szöveggel (jan. 3-ra datálva) ismert egy berlini másolat is: GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 184. Valamivel enyhébb megfogalmazásban, de ugyancsak a lengyel királyi ház ellenségével való rokonságba kerülés felett érzett fájdalomt kiemelve válaszolt Bethlen levelére Konstancia lengyel királyné is (Czermierniki, 1625. dec. 31.) GStA PK VI. HA Fürstl. Hausarchiv Dohna-Schlobitten Kt. 8b. Nr. 201. Köszönettel tartozom a két lengyel kéziratár munkatársainak, akik megküldték nekem az iratok másolatait.

⁴⁷ Stanisław Łubieński levele Bethlen Gábornak (s. l., s. d.) BN PAU i PAN Ms. 2256. fol. 224v–225r.

⁴⁸ Bethlen Gábor levelei III. Zsigmondnak, illetve „a lengyel előkelőknek” (Brassó, 1626. ápr. 16.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 195–196., illetve 197–198. Bethlen az utóbbiban külön kiemeli, hogy György Vilmost semmiképpen ne hibáztassák a neki tulajdonított bűnökért. A brandenburgi választófejedelem még december végén átküldte a teljes lengyel levelezést Bethlennek, lásd a fejedelemnek írott levelét (Cölln an der Spree, 1625. dec. 21[31].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 127–129. Arról, hogy Bethlen levele a brandenburgiak kérésére íródott, Levin von dem Knesebeck feljegyzése tanúskodik, amely nohá 1627. ápr. 14[24]-re van datálva, nyilvánvalóan egy évvel korábban íródott, mert az 1626 második felében elhunyt Mansfeldről még mint élő emberről beszél, GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 203r–v. Bethlen feszült lengyel kapcsolatairól lásd még Gebei Sándor: *Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások*. Szeged, 2007. 79–93.; úó: *Bethlen Gábor és a Rzeczpospolita*. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene, 56–67.

⁴⁹ Andreas Jaßky és Peter Bergman levele György Vilmosnak (Danzig, 1626. jan. 5/15.), illetve ennek mellékleteként hangulatjelentés a lengyel királyi udvarról: GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 144–146.

⁵⁰ György Vilmos levelei Andreas Jaßkynak és Peter Bergmann-nak, valamint porosz főtanácsosainak (Cölln an der Spree, 1626. jan. 11[21].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 65a. fol. 149–154.; illetve GStA PK HA XX. Staatsarchiv Königsberg, Etats-Ministerium 85 d2 Nr. 9. fol. 5–6.

herceg megrendszabályozása már könnyen elveszíthette jelentőségét.⁵¹ Mindez nem változtat azon, hogy a házassági szerződés megkötése utáni fél évben a lengyel király reakciói számos álmatlan éjszakát okoztak a brandenburgi kormányzatnak.

Bethlen Gábor ajánlata

György Vilmos ráadásul mindezekkel a nehézségekkel már azelőtt tisztában volt, hogy Bethlen Gábor első követei megérkeztek volna hozzá: bármit is állított a lengyel előkelőkkel folytatott levelezésében, Piotr Szyszkowski 1624. októberi követsége óta nem lehettek kétségei afelől, milyen szemmel tekintene a *Rzeczpospolita* egy esetleges dinasztikus kapcsolat létrejöttére Erdély fejedelmével. Nyomós okot kell feltételeznünk a háttérben ahhoz, hogy a brandenburgi választófejedelem hajlandó legyen mindezt vállalni. Ennek azonosítását mindazonáltal a források fennmaradásának hiányosságai jelentősen megnehezítik. Bethlen Gábor kutatói megszokhatták, hogy a fejedelem tényleges politikai szándékairól nincsenek igazán megbízható forrásaik, hiszen diplomáciai levelezése és instrukciói – nemcsak szerzőjük egyéniségéből, de a műfaj adottságaiból eredően is – sokszor élnek a színlelés, a *simulatio* és *dissimulatio* módszerével.⁵² A Brandenburg történetét kutatók helyzete ilyen szempontból kedvezőbb, mert György Vilmos a kormányzás jelentős részét átengedte Titkos Tanácsának, amelynek *protokolluma*iban mindig részletesen követhető, milyen érvek miatt támogat vagy vet el egy-egy döntést a választófejedelemség politikai elitje. 1625 első feléből azonban a jegyzőkönyvek hiányoznak, az erdélyi esküvővel kapcsolatos első fennmaradt *protokollum*ban a tanácsosok már arról tárgyalnak, kit küldjenek Poroszországba a menyegző költségeihez való hozzájárulás beszerzése végett.⁵³ Így ebben az esetben György Vilmos döntésének hátterével kapcsolatban is hosszabb, számos tényezőt számításba vevő vizsgálatra van szükség.

Azokban a leveleiben, amelyekben a brandenburgi választófejedelem szükségét érezte, hogy elmagyarázza, miért volt szükség amúgy hosszas megfontolást igénylő döntésének ilyen gyors meghozatalára, arra utalt, hogy az udvarába érkezett erdélyi követek nagy nyomást gyakoroltak rá, és szembesülnie kellett azzal, hogy elutasításuk sértésszámba ment volna.⁵⁴ Ez az érv természetesen nem nélkülözi az igazságtartalmat. Ahogy korábban említettem, Kovacsóczy István és Mikó Ferenc, miután kézhez kapták a választófejedelem első, halasztó határozatát, újabb beadványukban valóban hivatkoztak arra, hogy a végleges döntés elmaradása kétségeket ébresztene urukban György Vilmos jóindulatával szemben. Ne

⁵¹ Peter Bergmann és Johann Pauli levele György Vilmosnak (Varsó, 1626. febr. 27./márc. 9.), illetve Bergmann jelentése a választófejedelemnek (Varsó, 1626. márc. 15/25.) GStA PK I. HA Rep. 6. Nr. 36. Fasz. 3. fol. 76.; illetve fol. 23–24. A svéd offenzíváról lásd: Roberts, Michael: *Gustavus Adolphus: A History of Sweden 1611–1632. Vol. II. 1626–1632.* London, 1958. 321–332.; Frost, Robert I.: *The Northern Wars: War, State and Society in Northeastern Europe, 1558–1721.* Harlow, 2000. 104–114.

⁵² Erről a legérzékletesebb eszmefuttatás Szekfű Gyula tollából származik: *Bethlen Gábor.* Budapest, 1929. 152–171. Lásd még a korszakból számos esettanulmányt hozó kötetet: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó (szerk.): *Színlelés és rejtőzködés: A kora újkori magyar politika szerepjátékai.* Budapest, 2010.

⁵³ A Titkos Tanács 1625. szept. 29./okt. 9]-i ülésének jegyzőkönyve, GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 127 m Vol. I. fol. 45r–49r. A brandenburgi kormányzás jellegzetességeiről György Vilmos uralma alatt lásd: Ulrich Kober: *Eine Karriere im Krieg: Graf Adam von Schwarzenberg und die kurbrandenburgische Politik von 1619 bis 1641.* Berlin, 2004. 25–39.

⁵⁴ Lásd például György Vilmos egy lengyel előkelőnek írt levelét (Cölln an der Spree, 1625. okt. 3/[13].) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 64. Vol. III. fol. 9.

feledjük, igen prominens személyekről van szó, az erdélyi kancellár és a kincstartó utazott Berlinbe – ha az ilyen magas rangú követeknek minden eredmény nélkül kell hazatérniük, az tényleg hatalmas presztízavesztéssel jár uralkodójuk számára. Aligha véletlen, hogy bécsújhelyi tartózkodásuk idején II. Ferdinánd is megpróbálta elutasító választással azzal kompenzálni, hogy uralkodók diplomatáinak kijáró fogadásban részesítette a követeket, és Bethlennek is megadta a „*Serenissimus*” megszólítást – amivel kiváltotta az udvarában tartózkodó velencei és firenzei diplomaták rosszallását.⁵⁵ Bethlen Gábor tehát az előkelő követség elküldésével kényszerhelyzetbe hozta tárgyalópartnerét, és aligha lehetnek kételyeink azzal kapcsolatban, hogy döntése teljesen tudatos volt. Nem véletlen, hogy Adam von Schwarzenberg egyáltalán nem örült a Schulitztól hallott híreknek, miszerint a fejedelemtől következő alkalommal érkező követség az addigiakkal ellentétben nem titkos tárgyalásokat folytat majd, hanem nyilvános audiencián prezentálja kéréseit.⁵⁶

Mindez a nyomásgyakorlás azonban csak abban játszhatott valamelyes szerepet, hogy György Vilmost a végleges döntés meghozatalára sarkallja, az erdélyi dinasztikus kapcsolat elfogadását önmagában nem indokolja. A leginkább kézenfekvő motivációnak a politikai érdekazonosság tűnhet, és valóban, a házassággal kapcsolatos tárgyalásokkal párhuzamosan politikai egyeztetések is folytak a két uralkodó között már Weikhard Schulitz első, 1625. tavaszi útja óta. Az orvos-diplomata első audienciája alkalmával a brandenburgi tanácsosok elé tárta Bethlen Gábor terveit, amelyek szerint az erdélyi fejedelem nemcsak azt vállalta, hogy a maga részéről a Magyar Királyságon kívül Csehországot is elfoglalja, de azt is, hogy megszervezi Stájerország ellen a budai pasa, Lengyelország lekötésére pedig a tatárok diverzióját.⁵⁷ A hasonló szövetségi tervek megvitatása a későbbiekben is párhuzamosan folyt a házassági szerződés részleteinek tisztázásával, sőt Kovacsóczyval és Mikóval együtt a nyár végén külön követ, Matthias Quadt utazott Berlinbe Bethlennek az alakuló protestáns szövetségi rendszerbe való befoglalásával kapcsolatos kérdések megtárgyalására. Ő válaszolt a tanácsosoknak az erdélyi fejedelem javaslatát, miszerint II. Gusztáv Adolffal Sziléziában egyesítve seregeit vonulna a császár ellen Morvaországba, ha kap a protestáns szövetségtől havi 40 000 tallér támogatást.⁵⁸

⁵⁵ Lásd Kovacsóczy és Mikó 18. jegyzetben idézett beadványát. A bécsújhelyi fogadás körülményeire Frankl: *Pázmány*, II. 117.

⁵⁶ Lásd Friedrich von Pruckmann-nak írott, a 13. jegyzetben idézett levelét, fol. 34. Bethlen Gábor nyugati diplomáciájában kivételes alkalomnak számított, ha követei nyilvános audienciát kértek; lásd: Kármán: *Külföldi diplomaták*, 175–176.

⁵⁷ Beszámoló a Schulitzcal folytatott tárgyalásokról ([1625. ápr.]) lásd 10. jegyzet, 648–649.

⁵⁸ Bethlen Gábor ezenkívül még feltételként szabta, hogy legyen egyenrangú partnere a szövetségnek, és ezt foglalják be a békébe; illetve hogy ha a békekötés után a császár vagy a lengyel király oldaláról támadás érné, számíthasson korábbi szövetségeseinek támogatására. A fejedelem azzal kalkulált, hogy Itáliában a franciák, Savoya, illetve Velence, a Birodalomban a dán király, illetve a csapatait a hollandokkal egyesítő protestáns hadvezér, Ernst Peter von Mansfeld tartják a frontot, míg a lengyelek leszerelésében a brandenburgi választó közbenjárását várta. Quadt ezenkívül kiemelte, mennyire fontos lenne, hogy a francia, angol és velencei követek a Portán biztosítsák a szultán jóindulatát is. Lásd a brandenburgi Titkos Tanács 1625. szept. 30[okt. 10]-i ülésének jegyzőkönyvét, GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 127 m Vol. I. fol. 56r–59v. Az a megoldás, hogy Kovacsóczy és Mikó tárgyalnak a házasságról, Quadt pedig külön a politikai együttműködésről, 1625. július 14-ére alakult ki, lásd a *credentionalisokat* a 14. jegyzetben, illetve GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. 28. Korábban alighanem az volt az elképzelés, hogy csak Mikó és Quadt utazik, mert nekik külön is készült megbízólevél (Gyulafehérvár, 1625. júl. 1. dátummal, GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 25.) – a meglepő csak az, hogy ezt végül tényleg át is adták György Vilmosnak a többivel

A választófejedelemiség politikai elitje számára alapvetően nem voltak idegenek a hasonló gondolatok. 1624-re a császárral fenntartott viszonyt számos konfliktust mérgezte. György Vilmos nemcsak a száműzött és választófejedelmi rangjától (a brandenburgi tiltakozás ellenére) megfosztott Pfalzi Frigyesnek volt sógora, de a pfalzi ügy mellett kiállók és ezért hátrányt szenvedők között vér szerinti rokonai is voltak: nagybátyját, az egyébként pontosan Bethlen Gáborhoz menekülő János György örgróftól II. Ferdinánd megfosztotta birtokától, a sziléziai Jägerndorf hercegségétől, érzékeny veszteséget okozva ezzel az egész Hohenzollern-dinasztiának.⁵⁹ Nem véletlen tehát, hogy az 1624-ben gyors egymásutánban Berlinbe érkező francia és angol követek, akik a Protestáns Unió újjáélesztése és a császárral szembeni erőteljesebb fellépés mellett érveltek, meghallgatásra találtak. Brandenburg diplomatái az 1625 tavaszáig tartó időszakban számos helyen képviselték az összefogás gondolatát: a dán és a svéd királynál, Párizsban és Londonban, illetve a Német-római Birodalom protestáns fejedelmi udvaraiban.⁶⁰ A Schulitz első követsége idején előadott javaslatokat, amelyek a Bethlen Gábortól megszokott módon igencsak nagyszabású tervekről szóltak, olyan tanácsosok hallgatták tehát, akik nem kevésbé ambiciózus reményeket dédelgettek a II. Ferdinánd elleni összefogással kapcsolatban.

1625 októberében azonban a Matthias Quadt által közvetített terveket már egy sokkal kiábrándultabb Titkos Tanács tárgyalta meg. A francia ajánlatnak nem lett folytatása, a német protestáns fejedelmek csekély lelkesedést mutattak a korábban kevés sikert elkönyvelő Unió feltámasztása iránt. A IV. Keresztély és II. Gusztáv Adolf közötti ellentétek túlságosan is mélynek bizonyultak ahhoz, hogy együttműködésükre a közeljövőben esély mutatkozzon; és noha a svéd uralkodó többször jelezte, hogy vállalná a protestáns seregek vezetését, ezt a lehetőséget kizárta az, hogy vetélytársa megelőzte: 1625 nyarán a dán király seregei a Birodalom területére léptek. Ezért aztán noha II. Gusztáv Adolf, illetve kancellárja, Axel Oxenstierna többször is jelezte a brandenburgi tanácsosoknak, hogy szívesen látná a Bethlennel kiépülő dinasztikus kapcsolatot, illetve egy arra épülő szövetséget, 1625 őszére pont az vált kétségessé, sikerül-e a svéd királyt bevonni a német ügyekbe.⁶¹

Ráadásul újra feltűnt Berlinben Adam von Schwarzenberg, aki 1624-ben Rajna-menti birtokain tartózkodott. A választófejedelemre nagy hatást gyakorló katolikus tanácsúr, aki a császárral kompromisszumot kereső, a felekezeti ellentétekre kevés súlyt fektető politika szószólója volt, már jelenlétével is képes volt némileg ellensúlyozni a Titkos Tanács protes-

együtt, így Mikó és Quadt tulajdonképpen kétszeresen is az erdélyi fejedelem hiteles követének számított.

⁵⁹ A jägerndorfi örgróf és Bethlen együttműködéséről lásd: Schulz, Hans: *Markgraf Johann Georg von Brandenburg-Jägerndorf Generalfeldoberst*. Halle, 1899. 118–134.

⁶⁰ Kramer, Josef: *Die diplomatische Tätigkeit des Kurfürstlich Brandenburgischen Geheimen Rates Samuel v. Winterfeldt in den Jahren 1624–1627 und der gegen diesen geführte Staatsprozess*. Bonn, 1915. 16–39.; Kober: *Eine Karriere im Krieg*, 142–155.; Riches: *Protestant Cosmopolitanism*, 86–91.

⁶¹ A brandenburgi protestáns aktivizmus diplomáciai kudarcáról lásd: Kramer: *Die diplomatische Tätigkeit*, 34–41.; Kober: *Eine Karriere im Krieg*, 149–155. A svéd támogatásra a Bethlen és Brandenburgi Katalin közötti esküvőhöz lásd például Axel Oxenstierna levelét Christian von Belinnek (Stockholm, 1624. dec. 8/[18].) Styffe, Carl Gustaf (red.): *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Förra afdelningen, II. bandet. Bref 1606–1624*. Stockholm, 1896. 787.; illetve II. Gusztáv Adolf rezolúciója Sigismund von Goetzének, György Vilmos követének (Stockholm, 1625. máj. 10/[20].) Clason, Samuel (red.): *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Förra afdelningen, III. bandet. Bref 1625–1627*. Stockholm, 1900. 95. A svéd közbenjárásra az esküvő létrejöttében különleges hangsúlyt fektet Riches: *Protestant Cosmopolitanism*, 91–95.

táns aktivista pártját. Noha a Quadt által közvetített javaslatokat megvitató ülésen az az álláspont alakult ki, hogy segítik az erdélyi követ további útját a dán királyhoz, majd onnan tovább Hágába, de Brandenburg elköteleződésének szükségességével kapcsolatban távolról sem jutottak közös elhatározásra.⁶² Jellemzőnek tarthatjuk, hogy György Vilmos nem is küldött saját követet IV. Keresztélyhez, hanem Quadtra bízta saját üzenetének közvetítését is. Ez nem jelzett egyértelműen sértő szándékot: Bethlen német kapitánya a György Vilmos uralma alatt álló Jülichből származott, és családjának több tagja is a választófejedelmet szolgálta, az általa közvetített üzenet pedig bizalmas információkat tartalmazott. A megoldást mégis nehéz lenne a teljes szívvvel való elköteleződés gesztusaként értékelni.⁶³ Mindenesetre az a tény, hogy Quadtot a brandenburgi tanácsosok már csak az után fogadták, hogy a dinasztikus házasság megkötése biztossá vált, és kimentek az első levelek, amelyek erről értesítették a különböző német fejedelmeket, erősen kétségessé teszi, hogy a frigy fő motívációját a közös politikai akciók terveiben kell megtalálni.

Ha azonban nem ez jelentette az elsődleges okot, és azt is megállapítottuk, hogy Bethlen Gábor megsértésének lehetősége jóval kevesebbet nyomott a latban, mint a III. Zsigmondal szemben vállalt konfliktus, továbbra sem érhető, György Vilmos miért mégis az utóbbit vállalta. Arról maradtak fent adatok, hogy Erdély fejedelme nagyon nagyvonalú magatartást tanúsított a házassági szerződés megkötésekor: a jegyajándéku Katalinnak adományozott Fogaras váráért az őgrófnő – ha Bethlen halála után újra férjhez megy – eredetileg 50 000 forint megváltást kapott volna, ezt a fejedelem a végleges verzióban 100 000-re emelte.⁶⁴ Hasonló gesztusok azonban aligha lettek volna elegendők arra, hogy végleges döntést csikarjanak ki a tétovázó György Vilmosból és tanácsosaiból.

Az ismert dokumentumok másról nem szólnak. Aligha tévedünk azonban, ha azt gondoljuk: a brandenburgiak hezitálását látva Bethlen Gábor titokban felajánlotta, hogy Katalint utódává választattja, ha feleségül adják hozzá. Az a kevés magyar történész, aki egyáltalán felvetette a kérdést, miért lett Katalin Bethlen Gábor örököse, a fejedelemnek második felesége iránt támadt nagy vonzalmával, illetve öccse képességeivel szembeni kételyeivel indokolta a közismert tény.⁶⁵ Az esküvő és Katalin megválasztása között azonban mindössze három hónap telt el, hiszen a „*libera electio*” már 1626. június 12-én lezajlott, és a

⁶² Lásd a Titkos Tanács 1625. okt. 1/[11]-i ülésének jegyzőkönyvét, GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 127 m Vol. I. fol. 60–67. Schwarzenberg szerepéről lásd: Kober: *Eine Karriere im Krieg*, i. m.; uő: *Der Favorit als „Factotum“: Graf Adam von Schwarzenberg als Oberkämmerer und Direktor des Geheimen Rates unter Kurfürst Georg Wilhelm von Brandenburg*. In: Kaiser, Michael – Pečar, Andreas (hrsg.): *Der zweite Mann im Staat: Oberste Amtsträger und Favoriten im Umkreis der Reichsfürsten in der Frühen Neuzeit*. Berlin, 2003. 231–252.

⁶³ A feladat Quadtra testálásáról Schwarzenberg győzte meg a többieket, lásd az előző jegyzetben idézett jegyzőkönyvet, fol. 66r–68v. Lásd még György Vilmos levelét IV. Keresztélynek (Cölln an der Spree, 1625. okt. 3/[13].), illetve Matthias Quadt előterjesztését a dán királynak (dátum nélkül) Rigsarkivet (Koppenhága) Tyske Kancelli, Udenrigske Afdelning Speciel Del 12–20.; valamint Kármán: *Külföldi diplomaták*, 154–155., 160.

⁶⁴ A gesztus nagyvonalúságát enyhén beárnyékolja, hogy az emelt összeget nem a fejedelemnek, hanem az ő halála után az erdélyi rendeknek kellett volna kigazdálkodniuk. A változtatásról lásd Levin von dem Knesbeck megjegyzését a házassági szerződésen, TT 1888: 661.

⁶⁵ Legmarkánsabban Makkai Sándor esszéjében: *Egyedül: Bethlen Gábor lelkiarca*. Kolozsvár, 1929. Acsády Ignác hasonlóképpen arról ír, hogy Bethlen „mintegy meg volt igézve”, lásd: *Bethlen Gábor udvara*. In: Gindely, Anton – Acsády Ignác: *Bethlen Gábor és udvara 1580–1629*. Budapest, 1890. 240.

brandenburgi őrgrófnő másnap fel is esküdött a választási feltételekre.⁶⁶ Sőt, egy meglehetősen különös kéziratgyűttes arról tanúskodik: már ennél sokkal korábban is lehetett tudni arról, hogy a választásra sor fog kerülni.

Adam von Schwarzenberg hagyatékában maradt fenn két Katalinnak szánt levél fogalmazványa, a brandenburgi tanácsúr kézírásával.⁶⁷ Az egyikben többek között amiatt szabadkozik, hogy nem tudott több pénzt hagyni az őrgrófnőnél, mert a hazaúton szüksége volt új lovak vásárlására. A másikban ugyanezt az érvet olvassuk, csak éppen György Vilmos szájába adva – Schwarzenberg tehát előre megírta a levelet, amellyel majd Berlinbe való megérkezése után a választófejedelem megvédi őt saját húga vádjaival szemben. A két levél nyilván egyszerre keletkezett, így noha csak a tanácsúr saját nevében írott levelén szerepel dátum, elfogadhatjuk, hogy a György Vilmos nevében fogalmazott is még Magyarországon, Szucsányban 1626. május 12-én íródott. Ez azonban azzal kezdődik, hogy a választófejedelem gratulál hűgának a fejedelemmé választáshoz – ami ugyan addig még nem történt meg, de Schwarzenberg nyilván tisztában volt vele, hogy mire Berlinbe érnek, már befejezett tény lesz. Nagyon valószínű ezek szerint, hogy amikor a brandenburgi követség április 22-én elindult Erdélyből, már biztos volt benne, hogy Katalint záros határidőn belül fejedelemmé fogja választani a május végén összeülő erdélyi országgyűlés. Ez viszont még valószínűtlenebbé teszi, hogy az *electio* Bethlen érzelmeinek folyamánya, afféle romantikus gesztus lett volna.

Hasonlóképpen nem állja meg a helyét az sem, hogy öccséről, Bethlen Istvánról a fejedelem ne feltételezte volna, hogy képes az ország irányítására. Nemcsak korábbi számos megbízatása mond ennek ellent (még ha ezek során időnként bátyja rosszállásával kellett is szembenéznie), hanem az is, hogy az 1626-os országgyűlés is őt választotta gubernátornak Katalin mellé, és minden lehetséges módon megkötötte a fejedelemasszony kezét, hogy férje halála után ne cselekedhessen sógora beleegyezése nélkül.⁶⁸ Ugyanakkor Sir Thomas Roe-nak Keresztesy Pál erdélyi követ azt mondta Konstantinápolyban 1625 novemberében, hogy Bethlen István nagyon ellenzi bátyja brandenburgi házasságát – erre nyilván akkor volt leginkább nyomós oka, ha tudta, hogy Katalint meg kell majd választani fejedelemnek, és ő mint Bethlen Gábor legkézenfekvőbb utódja elveszíti pozícióját.⁶⁹

⁶⁶ A választásról és a kondíciókról lásd az országgyűlésen elfogadott artikulusok preambulumát, illetve Katalin esküformuláját: Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi országgyűlési emlékek történeti bevezetésekkel VIII. 1621–1629*. Budapest, 1882. 313–314., 354. A választás procedúrájáról fennmaradt egy német nyelvű anonim beszámoló is: GStA PK I. HA Rep. 11. ABA Nr. 10197. fol. 280.

⁶⁷ Mindkét levél lelőhelye StOAT ČK RAS Fasc. 303. A gyűjtemény sajnos nem alkalmaz folioszámzást, és a két levél lapjai helyenként összekeveredtek, de helyes sorrendjüket rekonstruálva lehetséges volt értelmezésük.

⁶⁸ Lásd a Katalinnal előírt kondíciókat Szilágyi: *Erdélyi országgyűlési emlékek*, 313–314. Bethlen István kormányzati megbízatásairól bátyja uralkodása alatt lásd legújabban: Oborni Teréz: *Adalékok Bethlen István politikai, kormányzati és udvari szerepéhez Bethlen Gábor uralkodásának idején*. In: Bárány Attila – Orosz István – Papp Klára – Vinkler Bálint (szerk.): *Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában*. Debrecen, 2014. 301–318.

⁶⁹ Sir Thomas Roe levele Lord Edward Conway-nek (Konstantinápoly, 1625. nov. 10[20].) lásd *The Negotiations*, 472. Ennek a lehetőségnek észben tartásával egészen új fényben tűnnek fel Bethlen Gábor végrendeletének Bethlen Istvánra vonatkozó sorai is: „tudom sokakban kegyelmedet megbántottam, és nem mindenkiben cselekedtem kedve és kívánsága szerint, melyek, ha miben és mikor estenek, hogy nem mindenkor studio, hanem vagy tisztem szerint vagy alkalmatosságok miatt kellett cselekednem.” *Bethlen Gábor végrendelete*. In: Tarnóc Márton (szerk.): *Magyar gondolkodók 17. század*. Budapest, 1979. 117.

A fejedelem ugyan már ekkoriban is betegeskedett, de az örökösödés kérdése nem igényelt sürgető megoldást, hiszen még arra is lehetett reménye, hogy új házasságából fiú utódja születik. A felesége fejedelemmé választásáról szóló döntést így semmi más nem indokolhatta, csak az, hogy Bethlennek ezzel kellett lerónia a brandenburgiakkal szembeni adósságát. A házassági szerződés és a diplomáciai levelezés nem szól ilyen feltételről, ám ezen nem is csodálkozhatunk: mivel Erdélyi rendjei elvben szabadon választották meg fejedelmüket, Bethlen nem volt feljogosítva arra, hogy ilyesmit ígérjen – legalábbis hivatalosan. Hatalmi túlsúlyának latba vetését azonban minden további nélkül megígérhette titokban – és mint az eredményből látjuk, az ígéret betartására meg is volt minden lehetősége. Nagyon valószínű, hogy az ajánlatot Kovacsóczy István és Mikó Ferenc az első, halasztó tartalmú választófejedelmi rezolúció kézhez kapása után szóban tette meg – instrukciójuk (amelyet nem ismerünk) valószínűleg meghagyta nekik, hogy először próbálják meg, hátha ilyen mértékű engedmény nélkül is megkaphatják a menyasszonyt.

Sőt, még azt is feltételezhetjük, hogy Bethlen Gábornak más elképzelései is voltak arról, mit lehetne még felajánlani. Sőt, még azt is feltételezhetjük, hogy Bethlen Gábornak más elképzelései is voltak arról, mit lehetne még felajánlani. Kovacsóczy és Mikó, amikor megkapták II. Ferdinánd elutasító válaszát és közölték vele, hogy továbbindulnak Brandenburgba, felvetették a kérdést, nem kaphatná-e vissza Bethlen Gábor Oppeln és Ratibor hercegségét. A két sziléziai területet, mint az közismert, a fejedelem a nikolsburgi békében biztosította magának, és az 1624-es bécsi békében már el is vesztette azokat. Válaszában a császár közli, mivel a hercegségek birtokába már beiktatták Ferdinánd Ernő főherceget és az ottani rendek letették a hűségesküt, nem hozhat most más tartalmú döntést a területek sorsa felől.⁷⁰ Valószínűnek tűnik, hogy Bethlen Gábor azzal a szándékkal bízta meg Kovacsóczyt és Mikót Oppeln és Ratibor visszaszerzése esélyeinek kipuhatolásával, hogy aztán azokat, mint a fejedelem személyes birtokait ajánlhassák fel a brandenburgi Hohenzollerneknek, még mielőtt megtennék a sokkal nagyobb horderejű, erdélyi örökösödéssel kapcsolatos ajánlatot.

Felmerül persze a kérdés, hogy Kovacsóczy István és Mikó Ferenc, akik nem a Bethlen által rendszeresen alkalmazott, csak az ő személyéhez kötődő külföldi diplomaták, hanem az Erdélyi Fejedelemség prominens tisztségviselői voltak, hajlandóak lettek volna-e egy ilyen, a rendi jogokat alapjában sértő ajánlat közvetítésére. Ez egyáltalán nem kizárt: mindkettejük pályája Bethlen Gábor személyes kegyéből ívelt magasra (ahogy a fejedelem végrendeletében fogalmazott, az ő „*creaturái*” voltak), így könnyen elképzelhető, hogy válták a – ha fenti gondolatmenetem helyes, meglehetősen kényes – küldetést.⁷¹ Egy újabb

⁷⁰ Kovacsóczy István és Mikó Ferenc előterjesztése II. Ferdinándnak ([Bécsújhely, 1625. aug. vége]) Prímási Levéltár (Esztergom) Archivum Saeculare Acta Radicalia Classis V nr. 152. p. 2–3.; illetve a császár válasza (Bécsújhely, 1625. aug. 31.) lásd 31. jegyzet. A nikolsburgi békében megkaptott hercegségek feletti tényleges uralmat Bethlen 1622-ben vette át és már 1623-as támadása alatt elvesztette, ez idő alatt azonban lehetősége nyílt a protestáns istentisztelet legalizálására, lásd Idzikowski, Franz: *Geschichte der Stadt Oppeln*. Oppeln, 1863. 159–164. A bécsi béke a tényleges uralomtól megfosztotta Erdély fejedelmét, de a címhasználatot továbbra is engedélyezte, lásd Angyal: *Magyarország története*, 365.

⁷¹ *Bethlen Gábor végrendelete*, 119; Horn Ildikó: *A fejedelmi tanács Bethlen Gábor korában*. Századok, 145. évf. (2011) 1013.; Uő: „*En creaturaim vagytok, édes híveim*”: Az erdélyi elit változásai Bethlen Gábor korában. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene i. m. 195. A Habsburg főhercegnő kezének megkérésével megbízott Kamuthy Farkas ajánlata Erdély közjogi helyzetének átalakítására semmivel nem volt kevésbé rendhagyó, mint az általam feltételezett, György Vilmos elé tárt

fejedelemség megszerzése a Hohenzollern-dinasztia számára mindenesetre már elég magas nyereségnek számíthatott ahhoz, hogy György Vilmos hajlandó legyen az erdélyi frigglyel járó kockázatokat vállalni.

Bethlen Gábor reményei és csalódásai a brandenburgi esküvővel kapcsolatban

Erdély fejedelme tehát – ha hipotézisem helytálló – nem keveset ígért, így nyilván nagy hasznot is várt el cserébe. Hogy ez pontosan mi lett volna, annak meghatározása azonban nem egyszerű feladat. Az egyeztetések dokumentumait olvasva persze számos esetben találunk hosszas eszmefuttatásokat a brandenburgi menyasszony messze földön ismert tökéletességéről és a választófejedelmi ház dicső hírnevéről, ám a diplomáciai virágnyelv aligha tükrözi Bethlen Gábor valós indítékait.⁷²

Annai egyértelmű, hogy egy német fejedelmi famíliával kötött házasság önmagában is sikernek számított annak a fejedelemnek, akinek az előző évtizedben még legitimitása elismertetéséért is meg kellett küzdenie. Sir Thomas Roe 1624 szeptemberében a következő kommentárral ajánlotta Stuart Erzsébet figyelmébe, hogy Bethlennek ilyen menyasszonyt kellene találni: „ez megnesmesítő vérért és biztosítaná [uralkodói] házát”.⁷³ Kérdés, hogy önmagában az ezzel nyerhető presztízs megérte-e Katalin utóddá való megválasztását; különösen, mivel az örökösödés ilyen módon való rendezésével éppen a Bethlen-család rekesztődött ki az Erdély feletti fejedelmi hatalomból.

Olyan kortárs reakciót mindenesetre nem ismerünk, amelyből az derülne ki, hogy Európa bármelyik uralkodói famíliája más szemmel kezdett volna nézni az immáron német fejedelmi családba házasodott Bethlen Gáborra. Az esküvő előkészületeit legnagyobb érdeklődéssel – érthető módon – a protestáns dinasztikiák összefogásában érdekelt pfalzi emigráció követte. Szinte naprakész információkkal rendelkeztek: Ludwig Camerarius, Pfalzi Frigyes egyik legközelebbi tanácsadója már 1625 augusztusában tudott arról, hogy Bethlen követei Katalin kezét kérték (pedig ekkor még csak titkos követségek jutottak el Berlinbe), és Kovacsóczyék a császári udvarból való elindulásáról is gyakorlatilag azonnal tudósította őt egy másik tanácsos, Andreas Pawell. Októberben a rendkívül jól informált Camerarius már a császár és a lengyel király reakciójáról és az abból várható veszélyekről értekezett.⁷⁴ Kommentárral azonban nem látta el a továbbított híreket, és a későbbiekben is hasonlóképpen járt el: sem akkor nem tudunk meg az esküvővel kapcsolatos reményeiről semmilyen részletet, amikor a menyasszony útnak indulásáról számolt be, sem amikor arról ír már 1626 márciusában, hogy Bethlen brandenburgi ügyének rosszra fordulásától tart.⁷⁵

ajánlat, lásd Bethlen instrukcióját: Szilágyi Sándor: *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez*. Budapest, 1873. 44–56.

⁷² Lásd például Listius Ferencnek a 10. jegyzetben idézett levelét: TT 1888. 641–642.

⁷³ Sir Thomas Roe levele Stuart Erzsébetnek (Konstantinápoly, 1624. szept. 4/14.) *The Negotiations*, 280.

⁷⁴ Ludwig Camerarius levelei Axel Oxenstiernának (Hága, 1625. aug. 19/29., illetve okt. 20/30.) Schybergson, Magnus Gottfrid (utg.): *Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621–1630*. Helsingfors, 1881. 286–287., 321.; Andreas Pawell levele Camerariusnak ([s. l.], 1625. szept. 15.) Bayerische Staatsbibliothek (a továbbiakban: BSB) Clm 10373. nr. 117.

⁷⁵ Ludwig Camerarius levelei Johann Joachim von Rusdorfnak (Hága, 1625. dec. 5/15., illetve Stockholm, 1626. márc. 1/11.) BSB Clm 10375. fol. 217r, illetve 219v. Rusdorf maga is további kommentár nélkül továbbította az esküvő híret George Abbot canterburyi érseknek (Hampton Court, 1625.

Az első olyan tudósítás, amely nemcsak a híreket továbbította, hanem azt is jelezte, milyen várakozásai vannak a protestáns tábornak, magától Pfalzi Frigyesről származik. Ám ez is meglehetősen visszafogott: a száműzött cseh király csak annyit közöl, hogy a házasság remélhetőleg arra sarkallja majd Bethlent, hogy komolyan vegye a közös ügyet.⁷⁶ Hasonló reményeket ébresztett a brandenburgi házasság Isaac Wake-ben, Anglia savoyai követében, aki úgy vélte: most, hogy Bethlen rokonságba került IV. Keresztéllyel, nyilván nagyobb lelkesedéssel fogja támogatni a dán királyt a Német-római Birodalomban viselt hadjárataiban. Uralkodója, I. Károly szintén nagy örömmel fogadta a hírt Johann Joachim von Rusdorfól, és támogatta Pfalzi Frigyes diplomatájának javaslatát, hogy Bethlennek adjanak lehetőséget a protestáns ügy érdekében készülő szövetségben való részvételle.⁷⁷

Utóbbi információ azt sugallhatná, hogy a fejedelemnek az 1625-ben az angol és dán király, illetve az Egyesült Tartományok között kötött hágai szerződésbe való integrálása a brandenburgi esküvő következménye lett volna. Ez azonban túlzás: a megelőző években Bethlen nemcsak a pfalzi diplomáciával tartott fenn viszonylag állandó kapcsolatot, de konstantinápolyi követségén keresztül a francia diplomácia is megkereste, tudósítva az Angliával, Velencével és Hollandiával készülő tervezett együttműködésről, jóval a Katalinnal kötött esküvő előtt.⁷⁸ Erdély fejedelme ráadásul szemlátomást sokkal nagyobb aktivitást mutatott a protestáns ügy érdekében való közös katonai fellépés megszervezésében, mint György Vilmos. A brandenburgi tanácsosok 1625 őszén jóval azután kezdtek érdemben vitatkozni arról, küldjenek-e ők is követet a Hágában összeülő konferenciára, hogy Matthias Quadt útnak indult arrafelé Bethlen Gábor képviseletében. Végül kijelöltek ugyan egy követet, de instrukciójában kikötötték, hogy jóformán csak megfigyelőként legyen jelen, vigyázva arra, hogy Brandenburg érdekei szóba kerüljenek. Valószínű azonban, hogy még ezt az igencsak korlátozott mozgáskörű diplomatát sem küldték el végül: mint azt Schwarzenberg 1626 tavaszán Bethlennek elmagyarázta, a választófejedelem nem engedhette meg magának, hogy képviselője nyíltan mutatkozzon Hágában, vagy hogy magát a szövetség tagjának vallja. Így aztán az erdélyi fejedelmet kérte arra, hogy György Vilmos érdekeit is képviselje saját tárgyalásain a protestáns szövetség tagjaival.⁷⁹ A brandenburgi álláspont képlékenységet ismervé érthető Rusdorf egy másik beszámolója arról, hogyan fogadta az angol király a Bethlen és Katalin közötti esküvő hírére. Eszerint ugyanis I. Károly

nov. 27.) Universitätsbibliothek Kassel – Landesbibliothek und Murhardsche Bibliothek der Stadt Kassel (a továbbiakban: UB Kassel) 2° Ms. iurid. 47. p. 234. Amint az egy visszautalásából kiténik, Pfalzi Frigyes londoni diplomatája ennél részletesebben is kifejtette az esküvővel kapcsolatos véleményét és várakozásait, ezt azonban nem ismerjük, lásd levelét Paul Strassburgnak (London, 1625. dec. 31.) P. Vásárhelyi Judit: *Johann Joachim Rusdorf válogatott levelei*. Lymbus: Művelődéstörténeti Tár, 3. évf. (1991) 159–160.

⁷⁶ Pfalzi Frigyes levele Heinrich Matthias von Thurn grófnak (Hága, 1625. okt. 10/20.) Fiedler, Joseph: *Correspondenz des Pflazgrafen Friedrich V. und seiner Gemahlin Elisabeth mit Heinrich Mathias von Thurn*. Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen, vol. 31. (1864) 395.

⁷⁷ Isaac Wake levele Sir Thomas Roe-nak (Torino, 1626. jan. 26.) *The Negotiations*, 482; Johann Joachim von Rusdorf levele Pfalzi Frigyesnek (Hampton Court, 1625. nov. 3/13.) Cuhn, Ernst Wilhelm (hrsg.): *Memoires et negociations secretes de Mr. de Rusdorf conseiller d'etat de S.M. Frederich V. Roi de Boheme, Electeur Palatin, pour servir a l'histoire de la guerre de trente ans*. Leipzig, 1789. I. 653., illetve Bethlen Gábornak (Kingston, 1625. nov. 13.) P. Vásárhelyi: *Johann Joachim Rusdorf*, 125–127.

⁷⁸ Angyal: *Magyarország története*, 378–380.

⁷⁹ Beszámoló a brandenburgi követség egyeztetéseiről Bethlen Gáborral ([Kassán vagy Erdélyben, 1626. március–április]) TT 1888: 643. Dr. Heimbach Hágába való küldésének tervéről és a hágai konventtel kapcsolatos brandenburgi álláspontokról lásd: Kober: *Eine Karriere im Krieg*, 153–154.

azt mondta: talán ez a kapcsolat majd motiválni fogja Brandenburgot a protestáns ügyért kiállókhoz való csatlakozásra.⁸⁰

Mint a Schwarzenberg által közvetített, fentebb idézett megjegyzés is mutatja, Brandenburgot egyáltalán nem volt egyszerű aktiv közreműködésre bírni. Bethlen Gáboron mindenesetre semmi nem múlt: miközben Matthias Quadt még Hágában követte a nagy protestáns összefogást célzó tárgyalások fejleményeit, a fejedelem a menyasszony elhozásáért menő követségben újra Berlinbe küldte Schulitzot, aki egy Svédországgal és Dániával megkötendő szövetség terveit tárta a kevéssé lenyűgözött tanácsosok elé.⁸¹ A fejedelem a menyasszonyt kísérő követséggel is hosszasan tárgyalt: kifejtette nekik véleményét a hágai szövetség gyengeségéről, és kiemelte a svédek és franciák bevonásának szükségességét; hosszasan sorolta korábbi csalódásait a protestáns összefogásban, amelyek hatására most óvatosabban lép; felvetette az oroszok és a tatárok bevonásának lehetőségét a lengyel király ellen; továbbá felhívta figyelmüket arra, hogy a Porta támogatásának megszerzése nélkül az összefogás jégre épít.⁸² Mindez azonban gyakorlatilag már semmilyen hatást nem gyakorolt a választófejedelemség politikai elitjére.

Azt, hogy Bethlen Gábor és György Vilmos érdekei már korábban sem estek feltétlenül egybe, szépen illusztrálják az összefogás céljaival kapcsolatos megbeszélések a Titkos Tanács ülésein. Bethlen Gábor már 1625 tavaszán jelezte, hogy számára V. Frigyes választófejedelmi hatalmának visszaállítása (az ún. pfalzi restitúció) nem elegendő cél a fegyverforgásra, inkább az Ausztriai Ház megtörését tartja feladatának; és Quadt ugyanezt, az *universalis monarchia* kiépítésének megakadályozását nevezte meg feladatként 1625 októberében.⁸³ Azzal az utóbbi meghallgató tanácsosok egyet is értettek, hogy a készülő szövetség minimumaként az angol, francia, dán és svéd király által elfogadni látszott pfalzi restitúció túl kevés. Nem csodálkozhatunk, ha ebben a vitában Schwarzenberg kevéssé vett részt; a protestáns aktivista irányzathoz tartozó tanácsosok, Friedrich von Pruckmann kancellár és Sigismund von Goetze viszont szívesen hangoztatták, hogy a *religio* és a szabadságjogok (a „*teutsche Freyheit*”) védelmét és az ezzel kapcsolatos panaszok (*gravamina*) kezelését tartják elsődlegesnek. Talán nem meglepő, ha a konkrétumok között – amelyeket Levin von dem Knesebeck hosszasan sorolt – szinte kizárólag a Hohenzollernek dinasztikus érdekeit sértő konfliktusok megoldása, például a jülichi örökség helyes elosztása szerepelt, és Pfalzi Frigyes cseh királyságának visszaállítását, legtöbb kortársukhoz hasonlóan, a brandenburgiak sem tartották képviselendő célnak. Egymás között többször is megbeszéltek, hogy Bethlen javaslata a *Casa Austriaca* megdöntéséről túlságosan ambiciózus, és gyakorlatilag végteleníti a háborús konfliktust.⁸⁴ Annál feltűnőbb, hogy ezeket az eszmefut-

⁸⁰ Johann Joachim von Rusdorf levele Heinrich Matthias von Thurnnak (Kingston, 1625. nov. 14.) UB Kassel 2° Ms. iurid. 47. p. 259.

⁸¹ A Schulitznak adott *credentialis* Gyulafehérváron, 1625. dec. 16-án kelt, GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 175. Az általa bemutatott szövetségi tervezet kiadása: TT 1888: 664–666. A tervezetről érdemi vitát a brandenburgi Titkos Tanács tulajdonképpen nem folytatott, a leghosszabb hozzászólás Levin von dem Knesebecktől származott, aki sokallta Bethlen igényeit, lásd az 1626. jan. 14[/24]-i ülés jegyzőkönyvét, GStA PK I. HA Rep. 21. 127 m Vol. II. fol. 7–10.

⁸² Lásd a tárgyalásokról szóló beszámolót Kober: *Eine Karriere im Krieg*, 643–647.

⁸³ Lásd a Schulitzal folytatott megbeszélésekről készült beszámolót TT 1888., 649.; illetve az 1625. szept. 30[/okt. 10]-i Geheimrat-ülés jegyzőkönyvét (58. jegyzet) fol. 57v.

⁸⁴ Lásd a brandenburgi Titkos Tanács üléseinek jegyzőkönyveit 1625. okt. 1[/11]-ről, okt. 15[/25]-ről, és 1626. jan. 12[/22]-ről, GStA PK I: HA Rep. 21. Nr. 127. m Vol. I. fol. 60–64., illetve fol. 78v; Vol. II. fol. 7–9. A jülichi konfliktusról lásd: Kober: *Eine Karriere im Krieg*, 42–46. Frigyes pfalzi és csehországi restitúciója megkülönböztetésének fontosságáról lásd például: Weiß, Elmar: *Die Un-*

tatásokat szemlátomást sosem közölték az erdélyi követekkel, hanem az együttműködés céljainak pontos meghatározását minden egyes alkalommal konzekvensen későbbre halasztották.

A brandenburgi politika irányítói tehát saját berkeiken belül szorgalmasan szöttek terveiket, hivatalosan azonban a választófejedelem megtartotta semlegességét. 1626 elején ez is komoly veszélybe került: a császár ellen hadakozó Ernst Peter von Mansfeld, illetve IV. Keresztély csapatai György Vilmos területeinek határára szorultak, sőt, egyes helyeken át is lépték a határt. Félő volt, hogy az ő nyomukban a császár, illetve a Katolikus Liga csapatai is be fognak nyomulni az országba. Ennek a fenyegetésnek köszönhető Bethlen Gábor talán legabszurdabb levélváltása II. Ferdinánddal: a Schwarzenberg által vezetett követség kérésére az erdélyi fejedelem ugyanis 1626 áprilisában bepanaszolta a két protestáns hadvezért a császárnál, és kérte, járjon el György Vilmos érdekében. Válaszában II. Ferdinánd biztosította Bethlent, hogy fel fog lépni Mansfeld ellen.⁸⁵ Mindez néhány hónappal azelőtt zajlott le, hogy a protestáns hadvezér hadainak Magyarországra érkező maradékai egyesültek volna az ismét Habsburg-ellenes hadjáratra induló erdélyi fejedelem seregével.

Nem Bethlen Gábor volt azonban az egyetlen, aki bejelentkezett II. Ferdinándnál Brandenburg ügyében: Adam von Schwarzenberg elérkezettnek látta az időt, hogy ellensúlyozza a protestáns ügy mellett kiállni akaró tanácsosok befolyását. Berlin felé mentében hosszasan elbeszélgetett Karl Hannibal von Dohnával, a Sziléziai Kamara elnökével, és jelezte, hogy ha II. Ferdinánd követséget küldene György Vilmoshoz, és biztosítaná érdekeinek tiszteletben tartásáról, kimozdíthatná a semlegességből.⁸⁶ Erre a következő évig – amikor is Wallenstein csapatai tényleg bevonultak Brandenburg területére – nem került sor; azonban Bethlen Gábornak már sokkal korábban szembesülnie kellett azzal, hogy saját politikai céljai elérésében a semlegesség látszatát a végsőkig fenntartani akaró választófejedelem legkisebb támogatására sem számíthat.

A Katalin fejedelemmé választását Brandenburgban hírül adó követ, Hermann Beckmann ismét a Bethlentől megszokott ambiciózus tervekről számolt be: Mansfelddel és a dán királlyal a fejedelem 30 000 fős seregét tudná egyesíteni, 20 000 törököt küldene rá Stájerországra és Horvátországra, egy másik török sereget Érsekújvárra, és még 80 000 tártár is készenlében áll.⁸⁷ Az oszmán segítség nem nyűgözte le a kancellárt, Goetzét és Kneesebecket: ahogy Pruckmann fogalmazott, „ezekkel foglalkozzon ő, ránk nem tartozik”. Ab-

terstützung Friedrichs V. von der Pfalz durch Jakob I. und Karl I. von England im Dreißigjährigen Krieg (1618–1632). Stuttgart, 1966.

⁸⁵ Bethlen Gábor levele II. Ferdinándnak (Brassó, 1626. ápr. 16.) és II. Ferdinánd válasza (Bécs, 1626. máj. 9.) HHStA Ungarische Akten Fasc. 172. Konv. A fol. 62–63., 65. Bethlen sógorát és Schwarzenberget is értesítette arról, hogy ügyében levelet váltott a császárral (Gyulafehérvár, 1626. máj. 22., illetve 23.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 78. fol. 11r; illetve StOAT ČK RAS Fasc. 303. Az ezzel kapcsolatos brandenburgi kérésről lásd Levin von dem Kneesebeck feljegyzését, 48. jegyzet, fol. 204r.

⁸⁶ Nischan, Bodo: *Brandenburg and the Edict of Restitution: A Study of the Impact of the Imperial-Catholic and Swedish Threats on the Policies of the Electorate of Brandenburg in the Years 1628–1631.* PhD Dissertation, University of Pennsylvania, 1971. 12–13.; Kober: *Eine Karriere im Krieg*, 160–161.

⁸⁷ A Beckmann által ismertett tervekről lásd az 1626. júl. 6/[16]-i ülés jegyzőkönyvét: GStA PK I. HA Rep. 21. 127 m Vol. II. fol. 155. Bethlen Gábor a választás tényét Gyulafehérvár, 1626. jún. 16-i levelében tudatta György Vilmossal: GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 80. fol. 1.; és egy nappal később Schwarzenbergnek is megírta: StOAT ČK RAS Fasc. 303. Beckmann a levél vivőjeként a következő György Vilmosnak szóló levél (Gyulafehérvár, 1626. jún. 25./júl. 5.) azonosítja, TT 1886: 658–659.

ban viszont egyetértettek, hogy túl nagy kockázat lenne Beckmannt további útjára – amely Mansfeldhez, IV. Keresztélyhez, illetve II. Gusztáv Adolffhoz vezetett – brandenburgi útlevelell ellátni.⁸⁸ Beckmann, aki eredetileg Katalin titkára volt, tehát a választófejedelem-ségből származott, 1626 szeptemberében újra megpróbált brandenburgi útlevéllhez jutni, ismét csak hiába.⁸⁹ Így Bethlen Gábornak nem nyílt lehetősége annak kihasználására, hogy II. Ferdinándtól folyamatos érvényességű útlevelet kapott a brandenburgi választóhoz küldött követei számára.⁹⁰ Erdély fejedelme tehát nemcsak Brandenburg katonai együttműködésére nem számíthatott – ami a meglehetősen szűkös anyagi erőforrásokkal és ebből eredően korlátozott katonai potenciállal rendelkező választófejedelemiség esetében amúgy sem lett volna számottevő segítség terveinek valóra váltásához –, de arra sem, hogy legalább távoli szövetségeseivel folytatott kommunikációja könnyebbé váljon.

Ennek ellentmondani látszik, hogy volt egy olyan kapcsolat, amelynek kiépítésén Bethlen Gábor már régóta fáradozott, és amelynek létrejötte végül a Brandenburgi Katalinnal kötött házasság révén vált lehetővé. Volt már róla szó, hogy 1624-ben Matthias Quadt végül nem érkezett meg II. Gusztáv Adolffhoz, de a svéd király egyrészt folyamatosan számolt az erdélyi fejedelemmel mint potenciális szövetséggel, másrészt többször is támogatását fejezte ki a tervezett házassággal kapcsolatban.⁹¹ Az első követküldés apropóját végül pontosan a kassai esküvő adta. Mint a svéd király kancellárjának megírta: „most már lehet levelezni Bethlen Gáborral, hiszen sógorok vagyunk”.⁹² Titkárát, Philip Sadlert 1626 februárjában azzal bízta meg, hogy Brandenburgba sietve próbáljon csatlakozni a Katalint Erdélybe vivő menethez. Ez természetesen már nem sikerült, de a svéd követ György Vilmostól útlevelet kapott, így a sógori gratuláció átadása elfogadható álcát biztosított ahhoz, hogy továbbítsa az erdélyi fejedelemnek II. Gusztáv Adolf terveit egy közös lengyelelles hadjárat megindítására.⁹³

⁸⁸ Lásd az előző jegyzetben idézett *protokollum* további részeit, fol. 155v–157v (az idézet a 156r-ról). A Porta támogatásának elnyerésével kapcsolatban korábban Knesebeck is azt mondta, hogy noha a francia és angol királynak, valamint Velencének meg kellene győznie az oszmánokat a közös ügy támogatásáról, ennek nem konkrét segítségben kellene megnyilvánulnia, csak abban, hogy a török fenyegető csapatmozgásokat megneveznek, lásd az 1625. szept. 30/[okt. 10]-i tanácsülés jegyzőkönyvét: GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 127 m Vol. I. fol. 58v. Az oszmán segítséggel kapcsolatos korabeli diskurzusról lásd: Almási: *Bethlen*.

⁸⁹ Adam von Schwarzenberg levele Friedrich von Pruckmann-nak (Jägersburg, 1626. szept. 1/[11].) GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 136 f Vol. IV. fol. 31v. Beckmannról lásd: Kármán: *Külföldi diplomata-ták*, 169.

⁹⁰ II. Ferdinánd *salvus conductusa „semel atque iterum”* Bethlen Gábornak a brandenburgi választóhoz küldött követei számára (Bécs, 1626. ápr. 12.) MNL OL A 35 5. dob. 1626 nr. 99.

⁹¹ A svéd állam vezető személyiségeinek Bethlennel kapcsolatos véleményéről lásd: Nagy Gábor: „*Med Betlehenn Gabor är nu väl at correspondera*”: *Svéd diplomáciai források a fejedelemtől 1625–1626-ban*. In: Bethlen Gábor képmása, 117–135.

⁹² II. Gusztáv Adolf levele Axel Oxenstiernának (Bersohn, 1625. dec. 19/[29].) Sondén, Per (red.): *Rikskansleren Axel Oxenstiernas skrifter och brefvexling. Senare afdelningen, I. bandet. K. Gustaf II Adolfs bref och instruktioner*. Stockholm, 1888. 295.

⁹³ Lásd a Sadlernek kiállított instrukciókat ([Reval, 1626. febr.]) RA(S) Diplomatica Turcica bihang Transsylvanica vol. 1. nr. 1–3; II. Gusztáv Adolf Bethlennel írott, gratuláló levelét (Reval, [1626. febr.]) Uo. nr. 5; illetve a követ jelentését (Frankfurt an der Oder, 1626. máj. 31./jún. 10.) Westin, Thomas: *Philip Sadlers beskickning till Siebenbürgen 1626*. Historisk Tidskrift, vol. 10. (1890) 171–175. Részletes kommentárral újra kiadta Nagy Gábor: *Adalékok Philip Sadler 1626. évi erdélyi követségéhez*. In: Bessenyei György et al. (szerk.): *Tanulmányok Szapolyai Jánosról és a kora újkori Erdélyről: A Szapolyaiak a magyar történelemben* című, 2002. november 22-i és az Erdély

Ha azonban a két uralkodó arra számított, hogy rokoni kapcsolatuk segít kapcsolattartásuk viszonylag folyamatossá válásában, csalódnuk kellett. Egyrészt a kommunikáció „családon belüli” jellege nem adott neki védelem: 1626 őszén a II. Gusztáv Adolftól Erdélybe visszafelé tartó Heinrich Dreilinget a császár ugyanúgy elfogatta, mint III. Zsigmond Matthias Quadtot 1624-ben – annak ellenére, hogy hivatalosan sem a küldővel, sem a címzettel nem állt ellenséges viszonyban.⁹⁴ Másrészt közös sógoruknak, György Vilmosnak sem állt mindig feltétlenül érdekében a kapcsolattartás elősegítése. II. Gusztáv Adolf legalábbis 1626 júniusában erősen megdorgálta a hozzá érkező brandenburgi követet, Samuel von Winterfeldet, amiért Matthias Quadtot korábban megakadályozták abban, hogy a svéd királyt felkeresse, holott urától ezt a parancsot kapta.⁹⁵ Nem tudjuk, a svéd király mikori esetre gondolt, és honnan tudott róla – Winterfeld azzal védekezett, hogy az ügyről semmilyen tudomása nincs –, az ügy mindazonáltal azt mutatja, hogy II. Gusztáv Adolf nem volt maradéktalanul elégedett a sógorok együttműködésének intenzitásával.

Az tény, hogy Brandenburg valamivel az esküvő után már nem kevés gyanakvással kísérelte figyelemmel az erdélyi–svéd kapcsolatfelvételt. A hágai konventre küldendő követ instrukciójának tárgyalásakor még az hangzott el: a diplomata nyílt szívvel tárgyalhat az erdélyi és a svéd küldöttekkel. Ehhez képest 1626 áprilisában a Titkos Tanács ülésén már arról beszéltek, hogy Bethlenben nem lehet bízni, mert külön tárgyal II. Gusztáv Adolffal.⁹⁶ A fejlemények ismeretében ezen tulajdonképp nincs mit csodálkozni: a svéd király ugyanis 1626 eleje óta egyre nagyobb nyomás alá helyezte György Vilmost, hogy az engedje át poroszországi kikötőit a lengyel király ellen tervezett háború céljaira, sőt, támogassa aktívan a hadmozdulatokat. A brandenburgi választó kitarzott semlegessége mellett, így II. Gusztáv Adolf 1626 júliusában egyszerűen megszállta Pillaut, és ott alakította ki a III. Zsigmond közvetlen igazgatása alatt álló Királyi Poroszország elleni akcióinak hídfőállását.⁹⁷

A svéd invázióról, illetve a Mansfeld és IV. Keresztély seregeivel kapcsolatos gondokról György Vilmos elkeseredett hangú levélben számolt be Bethlen Gábornak.⁹⁸ Az erdélyi fejedelemnek legkésőbb itt szembesülnie kellett azzal, hogy bármilyen messzemenő terve volt is a brandenburgi választóval, arról hosszú időre le kell mondania. A következő egy évben a két sógor levelezése kizárólag Katalin hozományának némileg elhúzódo rendezésével foglalkozott, és noha 1626 áprilisában még részletes tervek készültek arra, miképpen lehet a sziléziai Briegen vagy egy bécsi bizalmas emberen keresztül állandóan tartani a kapcsolatot, György Vilmos újabb, hányattatásait (köztük Berlinből a biztonságosabb Königsbergbe való átköltözését) hosszasan taglaló 1627. júliusi levelére Bethlen Gábor csak mintegy tíz hónappal később reagált.⁹⁹ Az erdélyi fejedelem nemcsak Mansfelddel közös 1626-os csá-

története a 15–17. században című, 2001. november 30-i Miskolcon rendezett konferenciák előadásai. Miskolc, 2008. 373–392.

⁹⁴ Dreiling viszonyosságairól lásd: Kármán: *Külföldi diplomaták*, 161.

⁹⁵ Samuel von Winterfeld jelentése György Vilmosnak (Berlin, 1626. júl. 27./aug. 6.) GStA PK I. HA Rep. 11. ABA 9302. fol. 13r, 15r.

⁹⁶ Lásd a Titkos Tanács 1625. okt. 15./25]-i, illetve 1626. ápr. 13./23]-i üléseinek jegyzőkönyvét: GStA PK I. HA Rep. 21. Nr. 127 m Vol. I. fol. 81r (Knesebeck); illetve Vol. II. fol. 106r (Pruckmann).

⁹⁷ Roberts: *Gustavus Adolphus*, II. 318–323.; Böhme, Klaus-Richard: *Die schwedische Besetzung des Weichseldeltas 1626–1636*. Würzburg, 1963.; Riches: *Protestant Cosmopolitanism*, 100–104.

⁹⁸ György Vilmos levele Bethlen Gábornak (Cölln an der Spree, 1626. júl. 7./17.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 80. fol. 3–8.

⁹⁹ György Vilmos levele Bethlen Gábornak (Königsberg, 1627. júl. 13./23.) Kollmann, Josef (hrsg.): *Documenta bohémica bellum tricennale illustrantia. IV. Der dänisch-niederdeutsche Krieg und*

szárellenes hadjáratáról nem írt semmit választófejedelmi sógorának, de Brandenburgban még Katalin fejedelemmé választásának portai megerősítéséről is csak az épp Bécsben járó Goetzétől értesültek, aki Esterházy Miklós nádor egy levelében olvasott róla.¹⁰⁰

Bethlen Gábor életében nemcsak számos sikert mondhatott magáénak, de kiváló képességekkel rendelkezett kudarcai következményeinek tompítására is: a legtöbb esetben jó érzékkel meg tudta választani a pillanatot, amikor ambícióinak határt kellett szabnia ahhoz, hogy ne veszítse el a kompromisszum lehetőségét; és azt is, amikor egyes, esetenként kínos engedmények árán fenntarthatta a lehetőséget arra, hogy a veszteségeket más helyen sikerrel kompenzálja. Az elsöre jó példa királlyá koronázásának elmaradása 1620-ban (amely döntéshez persze az is hozzájárult, hogy a Porta reakciója is kiszámíthatatlan lett volna), a másodikra Lippa tovább nem odázható átadása a szultánnak 1616-ban.¹⁰¹ Második házasságával kapcsolatban azonban nehéz lenne olyan szempontot találni, amely ellensúlyozhatja mindazt, amit Erdély fejedelme vállalt annak érdekében.

Ahogy a fentiekben bemutattam, a házasságkötés révén esetlegesen remélt politikai előnyök valóra válását Brandenburg katonai szorongattatása, majd összeomlása már az esküvő évében lehetetlenné tette. A választófejedelemség harapófogóba került politikai elitje egy idő után már nemcsak az aktív együttműködést zárta ki, hanem a fejedelem diplomáciai tevékenységének bármilyen támogatását is. Brandenburg vergődését látva válik egyértelművé, hogy noha ebben a relációban hajlamosak vagyunk Erdélyt látni a gyengébb félnek, amely számára a kapcsolat létrejötté számos előnnyel kecsegtetett, ez korántsem egyértelmű. Hiába volt a Német-római Birodalom választófejedelme, György Vilmosnak legalább annyi kötöttséggel kellett egyszerre számolnia, mint Bethlen Gábornak – miközben az uralma alatt álló területek nagysága, állapota és katonai potenciálja sokkal kevesebb magabiztosságra adott okot, mint az erdélyi fejedelem esetében. Noha nem voltak jó viszonyban II. Ferdinánddal, a császár reakciója érdekes módon egyikük számára sem jelentett különösebben nagy problémát. Feltűnő azonban a különbség más téren: míg Bethlen esetében nem tudjuk, hogy a Fényes Porta bármilyen ellenvetéssel élt volna, hűbérura, III. Zsigmond reakciója igencsak sok kellemetlenséget hozott György Vilmos számára. Így aztán ahelyett, hogy az erdélyi fejedelem jutott volna előnyökhöz a brandenburgi kapcsolat révén, minden olyan diplomáciai lépést, amely közvetlenül az esküvő folyamányaként értékelhető, Bethlennek kellett megtennie sógora érdekében. Ezeket kompenzálhatta volna az

der Aufstieg Wallensteins: Quellen zur Geschichte der Kriegereignisse der Jahre 1625–1630. Praha–Wien, 1974. 197–201.; Bethlen Gábor levele György Vilmosnak (Gyulafehérvár, 1628. máj. 10.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 77. fol. 23–24. A hozománnyról szóló levelek: Bethlen Gábor levele György Vilmosnak (Radnót, 1626. aug. 10.) GStA PK BPH Rep. 33. W nr. 62. Vol. I. fol. 192.; illetve egy Bethlen és Brandenburgi Katalin által aláírt okmány a hozomány átadásáról (Gyulafehérvár, 1626. aug. 16.) Uo. fol. 196.; valamint György Vilmos levele ennek nyugtázására (Küstrin, 1626. nov. 21/[dec. 1.]) Uo. fol. 200. A kommunikációs vonalakkal kapcsolatos tervekről lásd Knesebeck idézett feljegyzését (48. jegyzet) fol. 204. György Vilmos és Brandenburg 1627. évi összeomlásának legrészletesebb krónikája: Gebauer, Johannes Heinrich: *Kurbrandenburg in der Krisis des Jahres 1627.* Halle, 1896.

¹⁰⁰ Pruckmann, Winterfeld, Wilmerstorff és Striepe levele György Vilmosnak (Cölln an der Spree, 1627. febr. 15/[25.]) GStA PK I. HA Rep. 24 b Nr. 2. Fasz. 2. Vol. 1. fol. 114r. Bethlen Mansfelddel közös hadjáratáról lásd Nagy L.: *Bethlen Gábor*, 373–447.

¹⁰¹ Legújabbban: Papp Sándor: *Bethlen Gábor, a Magyar Királyság és a Porta (1619–1621).* Századok, 145. évf. (2011) 914–973.; Sudár: *Iszkenđer*, 981–986.; Pálffy Géza: *A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622).* In: Bethlen Gábor képmása, 148–151.

is, ha Katalinnak a fejedelemségbe kerülése révén Bethlen Gábor magasabb presztízsrre tesz szert más fejedelmi udvarokban, de erre utaló jeleket nem ismerünk. A menyegzőre – noha a nyomtatott beszámolók révén az ünnepségek megjelentek az európai nyilvánosság látókörében – éppen azok a hatalmak nem (vagy csak jelentős késéssel) küldtek követet, akik számára az a legnagyobb jelentőséggel bírt volna.

Bethlen Gábornak és Erdélynek azonban elég nagy árat kellett fizetnie a brandenburgi menyasszonyért. Minden jel arra mutat, hogy Katalin fejedelemmé választása az esküvő után három hónappal a házasságkötéshez vezető diplomáciai tárgyalások során vállalt kötelezettség eredménye volt. Mivel a brandenburgi örgrófnőt megkérő küldöttség első lépésben még a császár leányának kezét akarta elnyerni, egyértelmű, hogy Bethlen Gábor is tudta: nem Katalin az egyetlen, sőt, nem is a legjobb választás a számára. Ha rekonstrukcióm helyes, a fejedelemmé választás felajánlása a lány kezéért cserébe a sokadik megoldási lehetőségként állt a sorban – a többi esély kútba esése után azonban a fejedelem úgy döntött, még ezt az árat is megéri a házasság révén nyerhető presztízsz. Annak ellenére is, hogy Bethlen Gábor ezzel olyan feszültségócot hozott létre saját országában, amely halála után előre kiszámítható módon vezetett robbanáshoz, rövid polgárháborús helyzethez és hosszabb távon a Bethlen-család dinasztia-alapítási esélyeinek bukásához. A döntés problémás mivoltát legalább részben kompenzálhatta volna, ha Katalin politikus alkatnak bizonyul, de elég gyorsan kiderült, hogy erről szó sincs: még az iránta a hagyományos narratíváknál több megértést tanúsító újabb szakirodalom szerzői közül sem állítja senki, hogy a fejedelemszszonynak meglett volna a képessége arra, hogy reálisn felmérje lehetőségeit, és azokból józan mérlegelés után, óvatos lépésekkel a legjobbat hozza ki.¹⁰² A brandenburgi örgrófnő fejedelemmé választása és a szultáni megerősítés megszerzése azonban kizártak bármiféle egyszerűbb lehetőséget Bethlen Gábor lépésének korrigálására: csak úgy volt elkerülhető, hogy Erdélyben valóban Katalin uralkodjon, ha a fejedelem túléli második feleségét – vagy ha puccsal lemondásra bírják (ami végül megvalósult). Mindent összevetve kimondhatjuk: Bethlen Gábor második esküvője a fejedelem karrierje talán legnagyobb kudarcának bizonyult, egy olyan diplomáciai zsákutcának, amelyért igen magas árat kellett fizetni, de haszon nem származott belőle.

¹⁰² Péter Katalin: *A fejedelemség virágkora (1606–1660)*. In: Makkai László – Szász Zoltán (szerk.): *Erdély története. II. 1606-tól 1830-ig*. Budapest, 1986. 687–694.; Nagy László: *A csintalan „napnyugati hercegnő”*. In: *Uő: Kard és szerelem: Török kori históriák*. Budapest, 1985. 139–178.; Bánki Judit: *Brandenburgi Katalin az Erdélyi Fejedelemségben*. *Történelmi Szemle*, 36. évf. (1994) 311–326.; Deák Éva: *„Princeps, non Principissa:” Catherine of Brandenburg, Elected Prince of Transylvania (1629–30)*. In: Cruz, Anne J. – Suzuki, Mihoko (ed.): *The Rule of Women in Early Modern Europe*. Urbana, 2009. 80–99. *Brandenburgi Katalin tevékenységének elemzését a fejedelemmé választása és lemondása közötti időszakban egy következő tanulmányban tervezem.*

GÁBOR KÁRMÁN

A diplomatic dead-end: Gábor Bethlen's marriage with Catherine of Brandenburg

Marrying off his sister, Catherine to Gábor Bethlen, prince of Transylvania, in 1626 entailed a lot of risks for Georg Wilhelm, elector of Brandenburg. Contrary to the expectations, the reactions of the emperor were quite mild – in sharp contrast to those of Sigismund III, king of Poland, who went as far as to threaten the elector with depriving him of his fief, the Duchy of Prussia because of this decision. The paper argues that neither Bethlen's generosity in financial questions related to the marriage, nor the envisaged cooperation for the Protestant cause could have been strong enough arguments for Georg Wilhelm to take such a risk. However, there are some signs that point to a possible explanation: that Bethlen's envoys in the early autumn of 1625 secretly promised the Brandenburg court that Catherine would be elected as the prince's successor (which did happen later, in June 1626). But the high price the prince paid for his fiancée did not pay off: the military collapse of Brandenburg in 1626-1627 made any political cooperation impossible and there is little evidence that the prestige of Bethlen raised significantly thanks to his new consort. On the other hand, the election of Catherine created strong tension in Transylvanian politics and led to a short period of turmoil bordering on a civil war after Bethlen's death in 1629-1630. Thus, this marriage can be considered Gábor Bethlen's greatest political mistake: the substantial investments brought in negative results only.